

ORTA ÇAĞ'DA PAPALIK YASAKLARI VE MÜSLÜMAN DOĞU:
LATİN NOTER KAYITLARI IŞIĞINDA DOĞU-BATI TİCARETİ
(1162-1350)

SEYİT ÖZKUTLU*

Giriş

Orta Çağ'da Doğu ve Batı arasındaki siyasi dinamikler akademik merakın yaygın bir konusu olmuş olsa da¹ Latinler ve Müslümanlar arasındaki ticari ilişkiler bugüne kadar pek az tarihçi tarafından incelenmiştir.² Batılı tarihçiler arasında, Doğu ile Batı arasındaki ekonomik ilişkilerin niteliğini ve yoğunluğunu tayin eden etmenlerin başında diplomatik/siyasi ilişkilerin geldiği görüşü hakimdir. Buradan da Doğu ile Batı arasındaki ekonomik ilişkilerin siyasi kriz ortamlarında azaldığı/durakladığı sonucu çıkarılabilir. Bununla birlikte, ilgili araştırmalar ayrıca XII. yüzyıldan itibaren Avrupa devletlerinin Yakın Doğu ticaretini kontrol ettiğini iddia etmektedirler. Bunun başlıca sebebi, tarihçilerin Doğu-Batı ticaretini Avrupa merkezci bir yaklaşım ile incelemeleridir. Böyle bir Batı merkezli okuma karşılaştırmalı analizi imkânsız kılmakta, dolayısıyla da

* Yrd. Doç. Dr., Yakındoğu Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Lefkoşe/KKTC, Mersin 10 Türkiye, seyitozkutlu@gmail.com

¹ Latin-Müslüman diplomatik ilişkilerinin genel bir özeti için bkz. Reuven Amitai-Preiss, *Mongols and Mamluks: The Mamluk-İlkhani War, 1260-1281*, Cambridge University Press, New York 1995; Kenneth M. Setton, *The Papacy and the Levant, 1204-1571*, 4 vols., American Philosophical Society, Philadelphia 1976-78; R. S. Humphreys, "Ayyubids, Mamluks and the Latin East in the Thirteenth Century" *Mamluk Studies Review*, vol. II, 1998, ss. 1-17; Jean Richard, "The Mongols and the Franks" *Journal of Asian History*, vol. 3, no. 1, 1969, ss. 45-57; Dimitri A. Korobeinikov, "Diplomatic Correspondence between Byzantium and the Mamluk Sultanate in the Fourteenth Century", *Al-Masāq: Journal of the Medieval Mediterranean*, vol. 16, no. 1, 2004, ss. 53-74; Peter M. Holt, "Mamluk-Frankish Diplomatic Relations in the Reign of Baybars (658-76/1260-77)", *Nottingham Medieval Studies*, vol. 32, 1988, ss. 180-195; Peter M. Holt, "Mamluk-Frankish Diplomatic Relations in the Reign of Qalāwūn (678-89/1279-90)", *Journal of Royal Asiatic Society*, vol. 121, no. 2, 1989, ss. 278-289.

² Bazıları için bkz. David Jacoby, *Medieval Trade in the Eastern Mediterranean and Beyond*, Routledge 2017; Michel Balard, *État et colonisation au Moyen-Âge et à la Renaissance*, Lyon 1989; Eliyahu Ashtor, *Levant Trade in the Later Middle Ages*, Princeton University Press, New Jersey 1989; David Jacoby, *Travellers, Merchants and Settlers in the Eastern Mediterranean, 11th-14th Centuries*, Routledge 2014.

Müslüman Doğu ve Hristiyan Batı arasındaki ticaret hacminin ve Latin tüccarın Müslüman topraklarındaki ticari faaliyetlerinin detaylı bir şekilde incelenmesini güçleştirmektedir.³ Bu konuda özellikle Memlûk Devleti'ne ait mali kayıtların pek azının günümüze ulaşması ve Yakın Doğu ticaretinde önemli bir yere sahip olan Mısır ve Suriye gibi bölgelerde Latin noterler tarafından kaydedilmiş belgelerin birçoğunun halen açığa çıkmamış olması araştırmalarda ayrıca bir güçlük oluşturmaktadır.

Orta Çağ'da Latinler ve Müslümanlar arasındaki ticari ilişkiler konusunun ihmal edilen bir diğer boyutu ise Papalığın Müslüman Doğu'ya uygulamak istediği ekonomik yasaklardır.⁴ XII. yüzyılda Papalık tarafından Doğu'ya karşı başlatılan ticari ambargolar genellikle tarihçiler için Doğu ve Batı arasındaki ticari ilişkilerin 'durgunlaştığı' dönemi sembolize etmektedir. Fakat, Müslüman Doğu ve Hristiyan Batı arasındaki sosyal, ekonomik ve ticari ilişkileri diplomatik/siyasi dinamikler üzerinden değerlendirmek konu hakkında sağlıklı analizler ortaya koymayı zorlaştırmaktadır. Bu noktada, konunun birincil kaynaklar üzerinden dönemsel olarak ele alınması sadece Papalık yasaklarının Doğu Akdeniz ticaretini ne ölçüde etkilediği hakkında değil, aynı zamanda da Latin ve Müslüman tüccar arasındaki sosyo-ekonomik etkileşim hakkında önemli kanıtlar sunacaktır.

³ David Jacoby, Avrupalı tarihçiler arasında yaygın olan bu yaklaşımı 'Avrupa merkezci' ve 'çift kutuplu' olarak nitelendirmektedir. David Jacoby, "Western Commercial and Colonial Expansion in the Eastern Mediterranean and the Black Sea in the Late Middle Ages", *Rapporti Mediterranei, Pratiche Documentarie, Presenze Veneziane: Le Reti Economiche E Culturali (XIV-XVI Secolo)*, ed. G. Ortalli ve A. Sopraccasa, Venezia 2017, s. 3.

⁴ Bu konu üzerine yazılmış makaleler için bkz. Jean Richard, "Le royaume de Chypre et l'embargo sur le commerce avec l'Égypte (fin XIIIe-début XIVE siècle)", *Académie des Inscriptions et Belles-Lettres*, no. 1, 1984, ss. 120-134; Sophia Menache, "Papal Attempts at a Commercial Boycott of the Muslims in the Crusader Period", *The Journal of Ecclesiastical History*, vol. 63, no. 2, 2012, ss. 236-59; David Jacoby, "The Supply of War Materials to Egypt in the Crusader Period", *Jerusalem Studies in Arabic and Islam*, vol. 25, 2001, ss. 102-132; Gerardo Ortalli, "Venice and Papal Bans on Trade with the Levant: The Role of the Jurist", *Mediterranean Historical Review*, no. 10, Taylor and Francis, London 1995, ss. 242-58; Alfredo Cocci, "Le projet de blocus naval des côtes égyptiennes dans le Liber secretorum Fidelium Crusis (1321c) de Marino Sanudo il Vecchio (1279c-1343)", *La Méditerranée médiévale: perceptions et représentations*, ed. Hatem Akkari, Paris 2002, ss. 171-88; John Gilchrist, "The Papacy and War Against the 'Saracens', 795-1216", *The International History Review*, vol. 10, no. 2, 1988, ss. 174-197. Bu alanda yapılmış sınırlı sayıda çalışmaları ilişkilerin genellikle diplomatik ve ideolojik yönünü incelerken, söz konusu dönemdeki ticaret hacmi ve Müslüman tüccarların ticari faaliyetleri hakkında bilgi vermemektedir. Latin kilisesinin uyguladığı ambargolar hakkında yazılmış sadece bir tane doktora tezi bulunmaktadır. Stefan Stantchev tarafından yazılmış olan bu tez, konunun 400 yıl (1100-1500) gibi uzun bir döneme ilişkin ideolojik ve diplomatik yönüne ışık tutmasına rağmen, Doğu ve Batı arasındaki sosyo-ekonomik ve ticari dinamikleri detaylı bir şekilde inceleyememiştir. Doktora tezi için bkz. Stefan Stantchev, *Embargo: The Origins of an Idea and the Implications of a Policy in Europe and the Mediterranean ca. 1100- ca. 1500*, PhD thesis, University of Michigan, Michigan 2009.

Bu çalışmada, yukarıda ortaya konan mevcut problem durumu çerçevesinde, Orta Çağ'da, XII. ve XIV. yüzyıllar arasında, Müslüman Doğu ile Hristiyan Batı arasındaki ticari ilişkiler tahlil edilmekte, döneme egemen siyasi dinamiklerin ticari ilişkileri ne ölçüde etkilediği sorgulanmakta ve ortaya konmaya çalışılmaktadır. Çalışmanın asıl unsurunu Batılı tüccarın Yakın Doğu ticaretindeki rolü teşkil etmektedir. Ayrıca, mevcut literatürün eksik bırakmış olduğu Müslüman tüccarın Doğu ile Batı arasındaki ticari faaliyetleri, özellikle de Batı topraklarındaki ticari etkinlikleri çalışmanın diğer bir boyutunu oluşturmaktadır. Söz konusu ticari faaliyetler sırasında Müslüman ve Hristiyan tüccarın muhtelif sosyal ve ekonomik karşılaşmaları çalışmanın incelediği bir diğer husus olmuştur. Çalışmanın dayandığı temel ve birincil kaynaklar Venedik ve Ceneviz devletlerinin Mali raporları ile Marsilya, Mağusa, Ayas (Yumurtalık), Kefe ve Pera'da kayıt altına alınan noter belgeleridir.

1. XII. Yüzyılda Latin-Müslüman Ticari İlişkileri ve Papalık Yasaklarının Ortaya Çıkışı

Batılı devletlerin Yakın Doğu bölgesindeki ticari etkinliklerini yoğun bir hale getirmeleri Haçlı seferleri ile birlikte başlar. Birinci Haçlı seferi (1095) sonrasında; Kudüs (Jerusalem), Antakya (Antioch), Urfa (Edessa) ve Trablusşam (Tripoli) bölgelerinde kurulan Haçlı kontlukları Doğu ve Batı arasında siyasi olduğu kadar ekonomik anlamda da önemli rol oynamıştır. Bu dönemde, Venedikli, Cenevizli ve Pisalı tüccarlara Suriye limanlarında ticari imtiyazlar tanınmış ve doğu malları bu tüccarlar sayesinde Batı'ya taşınmıştır. Aynı zamanda, Selahaddin Eyyubi döneminde Latin tüccarların Mısır'da küçük ticaret kolonileri kurdukları ve İskenderiye ve Dimyat limanlarında faal bir şekilde ticaret yaptıkları da bilinmektedir.⁵ Özellikle XII. yüzyılın ikinci yarısı Akdeniz ve Yakın Doğu bölgelerinde siyasi ve ekonomik anlamda yeni bir dönem olmuştur. Anadolu'daki Türkmenlerin Bizans İmparatorluğuna karşı başlatmış olduğu akınlar ve Nureddin Zengi'nin (1118-1174) -Musul merkez olarak- Yukarı Mezopotamya, Güneydoğu Anadolu ve Suriye'yi tek bir hakimiyet altında toplaması, Haçlıların Doğu'daki yayılma politikalarına ve Akdeniz ticaretine büyük tehdit oluşturuyordu. Bu gelişmeler sonucunda ana ticaret yolları Basra Körfezinden Kızıl Deniz'e kaymıştır. Türklerin Anadolu'daki ilerleyişi, Suriye limanlarından gelen doğu mallarının Constantinopolis'e doğrudan ulaşımını zorlaştırmış⁶ ve bu durum Batı'da yüksek

⁵ Jacoby, "The Supply of War Materials", s. 102; Claude Cahen, "L'evolution au mileieu du XIIe siecle", *Orient et Occident au temps des Croisades*, Aubier 1983, s. 124-127.

⁶ Cahen, "L'evolution au mileieu du XIIe siecle", s. 119-129.

kâr marjı ile satılan doğu mallarının miktarında kayda değer bir düşüşe sebebiyet vermişti.

1162 yılında, Montpellier’de kilise konseyini toplayan Papa III. Alexander (1159-1181); demir ve kereste gibi savaş aleti ve/veya gemi yapımında kullanılabilecek tüm ticari malların ve orduda kullanılabilecek kölelerin Müslüman Doğu’ya satılmasını yasakladığını ilan etti.⁷ Papa Alexander’ın Müslümanlara karşı uygulamaya koymak istediği ekonomik ambargonun esas amacı, şüphesiz ki Haçlılara karşı kurulabilecek güçlü bir Müslüman ordusunun önüne geçmek ve bu sayede Doğu Akdeniz ticaret yollarının kendileri lehine güvenliğini sağlamaktır. Papa’nın bu girişimi, 1179 yılının Mart ayında toplanan ve yaklaşık 300 başpiskoposun katıldığı 3. Ekümenik Konseyi’nde büyük destek görmüştü. Konseyde alınan karara göre; Müslümanların ordusunu güçlendirmeye yarayacak her türlü emtianın satışı yasaklanmıştı. Bu karara uymayan tüccarlar ise kilise tarafından afaroz edilecek ve bu tüccarların tüm mallarına el konulacaktı.⁸ Konseyde alınan kararlar, ruhban sınıfı ve soylu kesimden destek görmüş olsa da Venedik, Ceneviz, Pisa ve Marsilya gibi Müslüman Doğu ile iyi düzeyde ticari ilişkileri olan devletlerin böyle bir ambargoya tâbi tutulması fiili olarak imkânsızdı. Çünkü, bunlar gibi liman şehirleri zenginliklerini XII. yüzyılda Doğu ve Batı arasındaki gelişen ticarete ve bu ticaretteki fevkalade etkinliklerine borçluydular. Bilindiği üzere, Akka’nın 1104 yılında Hristiyanlar tarafından alınması ile birlikte Latin tüccarların Doğudaki ticari faaliyetleri hız kazanmış ve Akka, Suriye’nin ana limanı ve Doğu’nun en önemli pazarı haline gelmiştir. Venedik, Ceneviz ve Pisalı tüccarların Akka, Sur (Tyre), Kudüs gibi önemli şehirlerde dükkânlarının olduğu ve sık sık İskenderiye ve Dimyat’ı ticari amaçlarla ziyaret ettiği bilinmektedir.⁹ XII. yüzyılda Doğu Akdeniz ticaretinin ivme kazanması ile birlikte, Doğu ve Batı arasındaki ticaret hacmi hiç olmadığı kadar büyüme göstermiş ve bu dönemde Avrupa’da gelişmekte olan tekstil endüstrisi neredeyse tamamen Mısır ve Suriye’den ithal edilen şap gibi ham maddelere bağımlı hale gelmişti. Örneğin, XIII. yüzyılın ortalarına kadar Kuzey İtalya tekstil endüstrisinin şap ihtiyacının üçte ikisi Mısır’dan karşılanmaktaydı.¹⁰ Bunun yanı sıra, Avrupa pazarının önemli

⁷ Menache, a.g.m., s. 238.

⁸ Menache, a.g.m., s. 238-9.

⁹ Maureen Fennell Mazzaoui, *The Italian Cotton Industry in the Later Middle Ages 1100-1600*, Cambridge University Press, Cambridge 1981, s. 29-36; Ashtor, *Levant Trade*, s. 14-15.

¹⁰ David Jacoby, “Production et commerce de l’alun oriental en Méditerranée, XIe-XVe siècles”, *Le Alun de Méditerranée*, ed. P. Borgard, J. Brun ve M. Picon, Naples 2005, ss. 219-67. Ayrıca XII. yüzyıl Doğu Akdeniz ticareti için bkz. Ashtor, *Levant Trade*; Wilhelm Heyd, *Histoire du commerce du Levant au moyen-âge*, (éd.)

bir bölümünü oluşturan baharat, ipek, pamuk ve şeker gibi değerli ürünler de Mısır ve Suriye'den ithal ediliyordu.¹¹

Latin tüccarlar baharat, şeker, pamuk, ipek, şap, keten gibi Batı pazarında rağbet gören doğu mallarının satışından yüksek kâr elde ediyorlardı. Yine, ithalatın yanı sıra ihracat da Latin ticaret gruplarına hiç kuşkusuz büyük kazançlar sağlamaktaydı. Nitekim Müslümanlara, demir, kereste, savaş alet ve gereçleri ve gemiler satmaktaydılar. Fâtımî Devletinin kereste ihtiyacının büyük bölümünü karşıladığı Kuzey Afrika ve Sicilya'yı kaybetmesi ve Levant bölgesinde Haçlı kontluklarının kurulmasından sonra Eyyubi ve Memlûk Devletlerinin kereste ve demir ihtiyacının büyük bir bölümünü Latin tüccarlar karşılamaktaydı.¹² Arşiv kayıtları incelendiği zaman, Pisalı tüccarların Papalık yasaklarına rağmen Mısır ile yakın ticari ilişkileri olduğu gözlemlenmektedir ki bu, Fatimi ve Memlûklerin mecburiyeti ile İtalyanların kâr arzularıyla alakalıydı. Aynı şekilde, Arap coğrafyacı al-Zuhri, 1150 yılı civarında yazdığı 'Kitâb al-Dja'rafiyya' adlı eserinde Mısır'a Pisalı tüccarlar tarafından yüklü miktarda kereste sevkiyatı yapıldığından bahsetmektedir. İskenderiye limanından bahseden al-Zuhri, burada Pisalı tüccarlara ait gemilerin diğer milletlerin gemilerinden çok daha fazla olduğunu belirtmektedir.¹³ 1154 yılında Pisa ve Fâtımîler arasında yapılan ticaret antlaşmasında- kereste, demir ve savaş aletlerinin Müslümanlara satılmaması gereken mallar olarak belirtilmesi, bu tarz yasaklı malların 1162 yılında ilan edilen ekonomik ambargonun çok daha öncesinde Pisalı tüccarlar tarafından İskenderiye'ye getirildiğini göstermektedir.¹⁴

française réfondue et considérablement augmentée par l'auteur, publiée sous le patronage de la Société de l'Orient latin, (trans.) Furcy Raynaud, 2 vols., Leipzig 1936.

¹¹ Jacoby, "Western Commercial and Colonial Expansion" s. 12. İpek ticareti için bkz. *David Jacoby, "Silk Economics and Cross-Cultural Artistic Interaction: Byzantium, the Muslim World, and the Christian West", Dumbarton Oaks Papers, vol. 58, 2004, ss. 197-240.* 12. yüzyıl şeker ve pamuk üretimi ve ticareti için bkz. *Jong-Kuk Nam, Le commerce du coton en Méditerranée à la fin du Moyen Age Brill Publishers, Leiden-Boston 2007; Mohamed Ouerfelli, Le Sucre: Production, commercialisation, et usages dans la Méditerranée medievale, Brill Publishers, Leiden-Boston 2008.*

¹² Jacoby, "The Supply of War Materials", s. 102. Fatimilerin Sicilya'yı fethi ve o bölgedeki demir ve kerestelerin Müslüman Doğu'ya aktarılması ile alakalı detaylı bilgi için bkz. Leonard Chiarelli, *A History of Muslim Sicily*, Malta 2011; Alex Metcalf, *The Muslims of Medieval Italy*, Edinburgh University Press, Edinburgh 2009; David Abulafia, "The End of Muslim Sicily", *Commerce and Conquest in the Mediterranean 1100-1500*, Great Yarmouth 1993, ss. 103-133. Haçlı kontluklarının kurulduğu Levant (Doğu Akdeniz) bölgesinde önceki yüzyıllarda bir bölümünün kuruduğu bilirse de ormanlık alanların ve demir madenlerinin varlığı belgeler ile sabittir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Favreau-Lilie, Marie-Luise, *Die Italiener im Heiligen Land, vom ersten Kreuzzug bis zum Tode Heinrichs von Chompagne (1008-1197)*, Amsterdam 1989.

¹³ "Kitâb al-Dja'rafiyya: Mappemonde du calife al-Ma'mûn reproduite par Fazârî (IIIe s.) rééditée et commentée par Zuhri (VIe/XIIe s.)", Mohammad *Hadj Sadok (ed.), Bulletin d'Etudes Orientales*, vol. 21, Damas 1968, s. 25, 202 ve 229; Jacoby, "The Supply of War Materials", s. 106.

¹⁴ Michele Amari, *I diplomi arabi del R. Archivio Fiorentino*, Floransa 1863, s. 243, belge no. II. '...hoc vobis

1173'de, Selahaddin Eyyubi ve Pisa arasında imzalanan antlaşma ile Pisalılara Mısır'da ticaret hanı (funduq) verildiği bilinmektedir. Bu antlaşmanın sadece Latince nüshası bulunmasına rağmen, belgede yer alan hicri tarihler antlaşmanın aslının Arapça kaydedildiğini göstermektedir.¹⁵ Selahaddin Eyyubi, Pisalılar tarafından getirilen kereste, demir ve savaş aletlerinden alınan gümrük vergisini azaltarak yasaklara rağmen hem Latin tüccarları Doğu ile ticaret konusunda teşvik etmiş hem de donanma için gerekli ham madde tedarikinin devamlılığını sağlamayı başarmıştır. 1177 yılına ait bir belgede ise, Selahaddin Eyyubi'nin Pisalı tüccarlara kendi ülkelerinden ucuza satın aldıkları kereste ve demir gibi ham maddeleri Mısır'da çok yüksek fiyatlara sattıkları ve bu sayede büyük kazançlar elde ettiklerini hatırlattığı belirtilmektedir. Aynı belgede, Selahaddin Eyyubi Pisalılara bahsi geçen ham maddelerin Eyyubi devleti için de önem arz etmesi bakımından bu ticaretin her iki taraf açısından da kazançlı olduğunu belirtmektedir.¹⁶ Arşivlerde sadece Latince nüshası bulunan bu belge, Selahaddin Eyyubi tarafından büyük ihtimale Mısır'da Pisalılara ait ticaret hanına (funduq) diğer Latin tüccarları Mısır ile ticaret konusunda teşvik etmek için gönderilmişti. Hiç şüphesiz Eyyubi'nin bu mektubu amacına ulaşmış, diğer Latin tüccarları da cesaretlendirmişti. Papalık yasaklarına rağmen 1177-1186 yılları arasında Cenevizli tüccarların Eyyubi devleti ile ticari faaliyetler yürüttüğü arşiv belgelerince sabittir.¹⁷ Ayrıca, 1182'de bizzat Selahaddin Eyyubi tarafından Bağdat'a gönderilen mektupta ise Mısır için hayati öneme sahip malların Latin tüccarlardan temin edildiği belirtilmektedir.¹⁸

Venedik arşiv kayıtları incelediğinde, Pisa ve Cenevizlilerin yanısıra Venedikli tüccarların da Müslümanlar ile yoğun bir ticaret yaptığı görülmektedir. Venedik devlet arşivlerinde, bu döneme ait mali tutanakların sadece bir kısmının bulunmasına rağmen, söz konusu kayıtlar incelendiği zaman 1135-1147, 1161-1168 ve 1173-1184 yılları arasında Venedikli tüccarların Mısır'daki ticaret hayatında etkin oldukları görülmektedir.¹⁹ 1162'de ilan edilen ticaret yasağından

concedimus, nisi ferrum et ligna et picem...?. Belgenin Türkçe çevirisi için bkz. "Anonymus, Salâhaddin Eyyûbi ile Pisalıların Anlaşması", çev. Ö. Bozkurtoğlu-Özcan, *Libri*, sy. IV, 2018, s. 235-249.

¹⁵ Amari, *a.g.e.*, s. 257-261, no: 7.

¹⁶ Amari, *a.g.e.*, s. 264, no. 10; Jacoby, *a.g.e.*, s. 104-107.

¹⁷ Cenevizli tüccarların Selahaddin Eyyubi ile kurmuş olduğu iyi ilişkiler ve Eyyubi devleti ile sürdürdükleri ticari faaliyetler için bkz. Jacoby, "The Supply of War Materials", s. 108-111.

¹⁸ Mohamed Tahar Mansouri, "Les communautés marchandes occidentales dans L'espace mamlouk (XI-IIe—XVe siècle)," *Coloniser ou Moyen Age*, (ed.) Michael Balard and Alain Ducellier, Paris 1995, s. 90; Olivia R. Constable, "Funduq, Fondaco and Khan in the Wake of Christian Commerce and Crusade", *The Crusades from the Perspective of Byzantium and the Muslim World*, Dumbarton Oaks Papers, Angeliki Laiou ve Roy P. Mottahedeh (ed.), Washington D. C. 2001, s. 150 ve 23. dn.

¹⁹ Bu döneme ait Venedik noter kayıtları için bkz. Raimondo Morozzo della Rocca ve Antonino Lombardo (eds.), *Documenti del commercio Veneziano nei secoli XI-XIII*, 2 vol., Torino 1940.

sonra bile Venedikli tüccarların Mısır ile doğrudan ticaret yapmak yerine Konstantinopolis üzerinden Mısır ile ticaret yaptıkları görülmektedir.²⁰ İlerleyen yıllarda ise, Venedikli tüccarların Mısır'a doğrudan gelerek Papalık tarafından yasaklanan malları taşımaktan çekinmedikleri gözlemlenmektedir. Nitekim 1173 yılının Haziran ayında kaydedilen bir noter belgesine göre, Romano Mairano ve Oliverio Vitale adlı tüccarlar 1,400 adet ağaç gövdesi ve 600 adet kalasın İskenderiye'ye taşınması konusunda antlaşma yaptılar.²¹ Bu döneme ait belgeler, Romano Mairano'nun kendine ait gemisi ile sık sık Müslüman topraklarını ziyaret eden önemli bir tüccar olduğuna işaret etmektedir ki bu sırada da yasaklanmış malları taşıdığı muhakkaktır. Nitekim bu ticaretten de, o riske girilebilecek derecede kâr elde ettiği âşikardır. 1174 yılının Eylül ayında kaydedilen noter belgelerinde, Romano Mairano'nun farklı tüccarlardan İskenderiye'den mal satın almak üzere para aldığı görülmektedir.²² Bahsi geçen belgelerde satın alınacak malın cinsi ile alakalı bilgi verilmesi de Mariano'nun Avrupa pazarında lüks olarak kabul edilen baharat ve tekstil endüstrisinde büyük öneme sahip olan şapı İskenderiye'den Venedik'e götürdüğü kaydedilmiştir. Benzer şekilde 1174 yılının Ekim ayında, Giacomo Carosio ve Domenico Rimini adlı tüccarlar, İskenderiye limanında bulunan fakat miktarı belirtilmemiş olan baharatların 30 gün içerisinde Venedik'e nakledilmesi için Mairano ile sözleşme imzalamışlardır.²³ Mayıs 1175 yılında ise yine Mairano, İskenderiye limanından aldığı şap yüklü bir gemiyi Venedik'te Oliverio Vitale isimli şahsa teslim etmiştir.²⁴

Bu döneme ait noter kayıtları, Latin tüccarların yasaklara rağmen Mısır'daki faaliyetlerinin çok yoğun olduğunu gösterse de, birçoğu alınıp-satılan malların cinsi veya fiyatı hakkında bilgi vermemektedir. Örneğin 1175 yılının Şubat ayına tarihli bir belge, Domenico Secreto isimli tüccarın, yine kendisi gibi tüccar olan Pangrazio Stagnario'ya sadece İskenderiye veya Dimyat'tan mal alınması koşulu ile 18 dinar verdiğini kaydetmiş fakat alınacak olan malların cinsi ve miktarı hakkında bilgi vermemiştir.²⁵ Bir diğer benzer belgede ise, 1179 yılının Kasım'ında, yani 3. Ekümenik konseyinin Mısır ile ticareti yasaklamasından 8 ay sonra, Pangrazio Dauro isimli bir tüccar, gemisi ile Akka limanında bulunan Romano

²⁰ Morozzo della Rocca, *a.g.e.*, vol. 1, no. 155, 159, 179, 183, 187, 188, 189, 190, 191, 193, 194, 195, 196, 198, 201, 203, 207.

²¹ Morozzo della Rocca, *a.g.e.*, vol. 1, no. 248.

²² Morozzo della Rocca, *a.g.e.*, vol. 1, no. 257, 258, 259, 260.

²³ Morozzo della Rocca, *a.g.e.*, vol. 1, no. 261.

²⁴ Morozzo della Rocca, *a.g.e.*, vol. 1, no. 266.

²⁵ Morozzo della Rocca, *a.g.e.*, vol. 1, no. 265.

Mairano'ya İskenderiye'den mal alması için 166 Sarazen bezantı vermiştir.²⁶ Her ne kadar alınacak malın cinsi ve miktarı belirtilmese de verilen paranın miktarı ve birimi göz önüne alındığında, Mariano'nun İskenderiye'den yüklü miktarda mal sevkıyatı yapacağı aşıkardır.²⁷

Latin tüccarlar Doğu pazarından bol miktarda baharat, ipek, pamuk, şeker gibi Avrupa pazarının ihtiyaç duyduğu ürünleri temin ederken Müslümanlara da onların ihtiyaç duyduğu ve Doğu'da az bulunan demir ve kereste gibi hammaddeleri sağlamaktaydılar. Papalık'ın Doğu'ya mal satışını tümünden yasaklamasına rağmen, karşılıklı ticaret her iki tarafın da çıkarına sürdürülmekteydi. Papa III. Alexander, 1179-1181 yılları arasında Venedik Dükü ile Grado Patriği'ne yazdığı mektuplarda, Venedikli tüccarların yasaklara rağmen Müslümanlara kereste sattığını ve bazı gemi sahiplerinin ise gemilerini Doğu'ya kereste nakliyatı için tüccarlara kiraladıklarını şikayet etmiştir. Ayrıca, Papa Venedik Dükü'nü bazı gemi sahiplerine Müslüman Doğu ile ticaret yapmaları için lisans vermekle suçlamıştır. Görüldüğü üzere Papalık'ın otoritesi ve siyasi nüfuzu Venedik'in ticari çıkarlarına söz geçirememiştir.²⁸ Fakat buna rağmen, Papalık özellikle Hittin mağlubiyeti ve Kudüs'ün Müslümanlar tarafından fethinden sonra Doğu'ya mal akışını kısıtlamak için büyük bir çaba göstermiştir. Papa III. Clement (1187-1191) Müslümanlar ve Hristiyanlar arasındaki savaş sona erene kadar Hristiyan tüccarların Müslümanlar ile ticaret yapmasını tamamen yasaklayan bir ferman yayımlamıştır.²⁹ Benzeri, Papa III. Celestine (1191-1198) döneminde de ilan edilmiştir. Ancak, 1187-1198 tarihleri arasında Müslümanlar ile ticaretin tamamen yasaklanmasına ve ağır yaptırımlar uygulanmasına rağmen, bu döneme ait noter belgeleri Venedikli tüccarların İskenderiye'ye mal taşımaya devam ettiğini göstermektedir.³⁰

2. XIII. Yüzyılda Papalık Yasakları ve Doğu-Batı Ticareti

XII. yüzyılın ikinci yarısından XIII. yüzyılın başlarına kadarki dönem, Akdeniz'in siyasi coğrafyasını geniş mikyasta değiştirecek bir dizi siyasi gelişmeyi beraberinde getirmiştir. Selahaddin Eyyubi'nin Suriye üzerindeki hakimiyetini Mısır'a doğru genişletmesi ve Kudüs'ün fethi ile birlikte Akka limanı da dahil

²⁶ Morozzo della Rocca, *a.g.e.*, vol. 1, no. 312.

²⁷ 1 Sarazen Bezant'ı 40 Venedik Şilinine (solidi) eşittir. Bkz. Peter Spufford, *Handbook of Medieval Exchange*, London 1986, s. 295-299.

²⁸ Stantchev, *a.g.e.*, s. 74.

²⁹ Stantchev, *a.g.e.*, s. 75-78.

³⁰ Morozzo della Rocca, *a.g.e.*, vol. 1, no. 439, s. 431-432.

olmak üzere Filistin kıyısının kontrolünün Müslümanların eline geçmesi Doğu Akdeniz ticaretindeki dengelerin değişmesine yol açmıştır. 1189 yılında başlatılan Üçüncü Haçlı Seferi ile Hristiyanlar Akka'yı geri almayı başarmış olsalar bile, daha sonraki Hristiyan hakimiyetinde şehir birçok kont arasında bölünmüş ve siyasi olarak parçalı bir yapıya bürünmüştü. 1202 tarihli Haçlı Seferi'nin amacı Selahaddin Eyyubi'nin ekonomik güç merkezi olan İskenderiye'yi almak ve bu sayede Kudüs Krallığını tekrar elde etmektir. Fakat Bizans ve Haçlılar arasında vuku bulan olaylar neticesinde Mısır'a saldırmak yerine 1204 yılında İstanbul'u yağmaladılar.³¹

Haçlılar ile Müslümanlar arasındaki mücadeleye rağmen, Selahaddin Eyyubi döneminde olduğu gibi Sultan I. Adil (d. 1143- ö. 1218) zamanında da İskenderiye ve Dimyat limanlarında Latin tüccarların küçük ticaret kolonileri oluşturmasına izin verilmişti. 1205- 1217 arası dönemde Venedik ve Sultan I. Adil arasında toplamda altı ticari antlaşma imzalanmış ve Venedikli tüccarlara Mısır'da serbest ve güvenli ticaret hakkı tanınmıştı. Bunun yanısıra, Sultan I. Adil kutsal toprakları ziyaret etmek isteyen Hristiyan hacıların güvenliği konusunda da Venedik devletine garanti vermiştir.³²

Haçlıların Levant bölgesindeki hakimiyetlerini yavaş yavaş kaybetmeye başlaması ve Müslüman Doğu'ya uygulanan ekonomik yaptırımların sonuç getirmemesi Papa III. Innocent'i 1215 yılında toplanan 4. Ekümenik Konseyi'nde Doğuya olan ticaret konusunda daha sert tedbirler almaya sevk etti. Bu alınan karar ile Papalık bir adım daha ileriye gitmiş ve Hristiyan topraklarında yaşayan tüm Müslümanların sosyo-ekonomik açıdan tecrit edilmesi yönünde karar vermiştir. Bu uygulamaya göre, Hristiyan topraklarında yaşayan Yahudiler ile birlikte Müslümanlar da tek tip kıyafet giymeye zorlanmıştır. Papa III. Innocent'in esas hedefi uygulanacak ekonomik ambargo ve baskılar ile Eyyubi ordusunu zayıflatarak Kudüs'ü tekrar ele geçirmektir. Papa III. Innocent, konseyde alınan kararların denizcilikle uğraşan tüm şehirlerde (Venedik, Ceneviz, Pisa, Marsilya), haftada bir kez olmak üzere (Pazar günleri) halka okunmasını emretmiştir. Papalık

³¹ Jonathan Phillips, *The Fourth Crusade and the sack of Constantinople*, New York: Viking 2004; Michael Angold, *The Fourth Crusade: Event and Context*, Harlow, NY: Longman 2003; Jonathan Harris, *Byzantium and the Crusades*, London: Bloomsbury 2014.

³² Louise B. Robbert, "Venice and the Crusades", *A History of the Crusades*, (ed.) N. P. Zacour, vol. V, University of Wisconsin Press, Madison 1985, s. 441; Robert Irwin, "The Rise of the Mamluks", *The New Cambridge Medieval History*, vol. V, (ed.) David Abulafia, Cambridge University Press, Cambridge 2008, ss. 607-621. Venedik devleti ve Eyyubi Sultanlığı arasındaki iyi ticari ilişkilerin Beşinci Haçlı Seferi'ne (1218) kadar bozulmadığı arşiv belgelerince sabittir.

Müslüman ülkelere olan Latin ticaret faaliyetlerini 4 yıl süre ile yasaklamış ve gemi sahibi tüccarların gemilerini ticaret yerine Kudüs'e yapılacak olan Haçlı seferinde kullanmalarını emretmiştir.³³ Konseyde alınan kararların en belirgin amacı, besbelli ki, Venedik, Ceneviz, Pisa ve Marsilya gibi Akdeniz ticaret yollarına hakim olan ve yasaklara rağmen Müslümanlar ile ticarete devam eden şehir devletlerinin Doğu'ya düzenlenecek Haçlı seferi için desteklerini sağlamaktı.

XIII. yüzyılda Papalık tarafından ilan edilen ambargoların tüccarlar üzerindeki etkisi ve Doğu-Batı arasındaki ticaret hacmine ışık tutan az sayıdaki arşiv kayıtlarının bir kısmını Marsilya'da kaydedilen noter belgeleri oluşturmaktadır. Bahsi geçen noter kayıtları detaylı olarak incelendiği zaman Latin-Müslüman ve Doğu-Batı ticari münasebetleri hakkında önemli ipuçlarına ulaşılmaktadır. Örneğin, 2 Nisan 1227 yılında, İskenderiyeli Müslüman ve aynı zamanda ünvanı 'Alfaquin'³⁴ olan bir tüccar, Bernard Manduel isimli kişiden satın aldığı çeşitli mallar için 135 bezant ödemeyi kabul etmiş ve parayı 20 gün içerisinde Ceuta (Septe) limanına ulaşacak olan Falcon isimli gemi geldikten sonra Manduel'e ödemeyi taahhüt etmiştir.³⁵ 9 Ağustos 1229 tarihli belgede ise, Etienne Manduel tarafından Bertnard Cavaillon'a Suriye'de ticaret yapması için 90 Sarazen bezantı verildiği belirtilmektedir. Antlaşmaya göre, Suriye'de yapılacak ticaretten elde edilen kârın dördte biri Bertnard Cavaillon'a verilecekti.³⁶ Söz konusu kayıtlarda, Papalık tarafından ticaret yapılması yasaklanmasına rağmen, Mısır ve Suriye'nin Latin tüccarlar tarafından halen ziyaret edildiğini işaret eden hemen hemen her belgede karşımıza Manduel ailesinin fertleri çıkmaktadır. Kayıtlardan anlaşılacağı üzere, Manduel ailesi Marsilya'da ticaret tekeli elinde bulunduran soylu ailelerden bir tanesi olup, sık sık Mısır ve Suriye'yi ziyaret etmekteydi. Noter huzurunda yapılan antlaşmaların birçoğu büyük gizlilik çerçevesinde olup, alınıp-satılacak malın cinsi belirtilmeden yapılmış olsa da, kayıtlarda karşımıza çıkan farklı para birimleri ve ziyaret edilecek bölgelerin isimleri ticaretin hangi bölgelerde gerçekleştirildiğini anlamak için yeterlidir. 28 Şubat 1232 tarihli bir belgede, Bernard Manduel kendisi gibi tüccar olan Jean Ros isimli kişiye olan 15 bezantlık borcunu Müslüman topraklarında (*terra Sarracenorum*) ödeyeceği konusunda söz verir.³⁷ 1235 yılı Nisan

³³ Menache, a.g.m., s. 243-244.

³⁴ 'Alfaquin' bu dönemde üstad anlamına gelen ve alanında uzman olan kişilere verilen bir tür ünvanıydı.

³⁵ Louis Blancard (ed.), *Documents inédits sur le commerce de Marseille au moyen âge*, 2 vol. (Marseille, 1884-85), vol. 1, s. 18-19, no: 14.

³⁶ Blancard, a.g.e., vol. 1, s. 28-29, no. 22.

³⁷ Blancard, a.g.e., vol. 1, s. 37-38, no. 28.

ayına ait kayıtlarda ise Bernard Manduel iki ayrı kişiye İskenderiye ve Akka'dan mal satın almaları için toplamda 168 Sarazen bezantı verdiği görülmektedir.³⁸

Bu döneme ait noter kayıtları, Doğu menşeli malların Batı pazarındaki önemi ve Müslümanların Batı Avrupa'daki ticari faaliyetlerinin anlaşılması açısından da büyük önem taşımaktadır. Belgelerden anlaşıldığı üzere, tekstil endüstrisi için hayati öneme sahip olan şap, Avrupa'nın çeşitli şehirlerde kurulan festivallerde satışa sunuluyordu.³⁹ 1234 yılına ait bir belgede, Bernard Manduel kendisine ait 6 kantar şap taşımının Fransa'nın Provence şehrinde kurulacak olan festival alanında satışı için Guillaume Blancard ile anlaşmıştır. Aynı şekilde, 4 Nisan 1248 tarihli bir diğer belgede ise Fransa'nın Reims şehrinde yaşayan Ebrardo isimli bir Müslüman (Ebrardo Sarraceno), Jean Portarel isimli taşımacılık yapan birisi ile Bar şehrinde kurulacak olan festival alanına 18 balyalık şapın götürülmesi konusunda anlaşmıştır. Sözleşmeye göre, nakliyatta herhangi bir aksilik çıkması durumunda, Jean Portarel'in garantörü olan Bonavia Como isimli kimse, söz konusu malı bu sefer Mayıs ayında Provins şehrinde başlayacak olan festivale yetiştirmeyi taahhüt etmiştir.⁴⁰ Diğer noter belgeleri göz önünde bulundurulduğunda, ticari faaliyetlerde bulunan Hristiyanların isim ve soyisimlerinin verilmesine rağmen, Ebrardo isimli şahsın soyismi yerine Müslüman olduğunun belirtilmesi, Avrupa topraklarında yaşayan Müslümanların, Latin kilisesinin Doğu'ya karşı izlemekte olduğu siyasi tutumun da etkisi ile ötekileştirildiğini göstermektedir. Bununla birlikte, bahsi geçen noter belgesi Müslüman tüccarların Batı Avrupa'daki ticari faaliyetleri hakkında önemli ipuçları vermesi bakımından çok değerlidir.

1245 yılında Papa IV. Innocent (1243-1254) idaresinde toplanan I. Lyon Konsili, Müslüman Doğu'ya karşı uygulanmakta olan ticari yasakları devam ettirme kararı almıştır. Buna göre, dört yıl süresince Müslüman ülkelere en başta savaş aleti, gemi malzemesi ve köle satışının yasaklandığı bir kez daha duyurulur. Bu karardan bir yıl sonra, Papa IV. Innocent Grek, Bulgar ve Rutenya asıllı köleleri Mısır'a sattıkları gerekçesi ile Ceneviz, Venedik ve Pisalı tüccarları suçlayan bir bildiri yayınladı.⁴¹ Bu bildirden, söz konusu yasakların bazı tüccar tarafından ihlal

³⁸ Blancard, *a.g.e.*, vol. 1, s. 84, 85-88, no. 59, 60.

³⁹ Latin tüccarlar için sadece Mısır değil Anadolu da şap ticareti açısından cazip bir merkezdi. Özellikle Eyyubilerin 1208 yılından sonra vergi oranlarında artışa gitmesi, Anadolu şapını Latin tüccarlar için daha da cazip bir hale getirmişti. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Altay T. Özcan, "XII. ve XIV. Yüzyıllarda Kütahya Şapının Dünya Ticaretindeki Yeri Dair", *Uluslararası Batı Anadolu Beylikleri Tarih, Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu III*, (Kütahya 2014), TTK Yay., Ankara 2017, ss. 81-102.

⁴⁰ Blancard, *a.g.e.*, vol. 1, s. 63-64, no. 47; Blancard, *a.g.e.*, vol. 2, s. 11-12, no. 376.

⁴¹ Menache, *a.g.m.*, s. 244.

edildiği anlaşılmaktadır. Kuşkusuz ki, söz konusu yasaklar nedeniyle bu döneme ait noter kayıtlarına sadece ticari yasak kapsamında olmayan unsurlar yansımıştır. Bunlar da esas itibarıyla, Hristiyan tüccarın Müslümanlara satmış olduğu değil, onlardan almış olduğu mallardır. Örneğin, söz konusu kayıtlarda Latin tüccarın Müslüman tüccara satmış olduğu köleler mevcut değil iken, Doğu'dan satın alınmış Müslüman kölelere rastlamak mümkündür. Bunlardan bir tanesi de 12 Mayıs 1248'de kayıt altına alınan belgedir. Belgede, Alegnan ve Bernard Lemut isimli şahıslar Johanni Alamanno'ya Ayşe (Aissa) isimli köleyi 9 lira (*livre tournois*) karşılığında sattıklarını beyan etmişlerdir. Fakat, kayıtlarda belirtilmeyen bir sebepten dolayı, aynı yılın Temmuz ayında Johanni Alamanno'nun, Ayşe isimli köleyi 10 lira karşılığında Petro Bertolomeo'ya sattığı görülmektedir.⁴² Yine, 13 Temmuz 1248 yılında yapılan satış kaydında, Fatma isimli Müslüman köle ise 7 lira (*livre tournois*) karşılığında Bernardo Bruno isimli kişiye satılmıştır.⁴³

XIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sıklıkla değişiklik gösteren siyasi konjonktür, Doğu Akdeniz ve Orta Asya ticaret yollarının değişmesine sebebiyet vermiştir. Şüphesiz ki, bu dönemde vuku bulan siyasi ve ekonomik değişimleri incelemeyen, Doğu ve Batı arasındaki ticari ilişkileri anlamak mümkün değildir. 1243 yılında, Moğollar'ın Köseadağ Savaşı'nı kazanması ile birlikte Doğu Akdeniz ticaretinde yeni bir dönem başlamıştır. Avrupa ve Orta Doğu arasındaki ticari dinamiklerin belirgin bir şekilde değişim göstermesi, Moğolların Anadolu'ya doğru ilerlemeye başlaması ile doğrudan ilişkilidir. Bu durum, Kızıldeniz'den başlayarak Mısır ve Suriye'ye uzanan ticaret yollarını büyük ölçüde etkilemiş ve tüccarlar tarafından güvensiz bulunan bu yolun yerini Basra Körfezi'nden Orta Asya'ya ve Rusya'nın güneyinden Akdeniz'e bağlanan yeni ticaret yolları almıştır.⁴⁴ 1258'de Bağdat'ın Hülegü'nün idaresindeki Moğollar tarafından alınması ve 1260 yılında Ayn Calut Muharebesinde Memlûkler'in Moğollar'ı mağlup etmesi, Doğu Akdeniz bölgesinde politik ve ekonomik anlamda çalkantılı bir dönemin de başlangıcı olmuştur. Ayn Calut zaferi ile birlikte Memlûkler Suriye'nin büyük

⁴² Blancard, *a.g.e.*, vol. 2, s. 172, 266, no. 738, 942.

⁴³ Blancard, *a.g.e.*, vol. 2, s. 281, no. 972. 1245-1285 yılları arasında kaydedilen noter belgelerinde Doğu'ya satılan malların cins ve miktarı ile alakalı çok az bilgi verilse de, Latin tüccarın İskenderiye, Akka ve Suriye'de yoğun ticari faaliyetlerde bulunduğu belgelerce sabittir. Bazıları için bkz. Blancard, *a.g.e.*, vol. 1, s. 283 no. 48; s. 293 no. 76, 77; s. 295 no. 85.

⁴⁴ Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Virgil Ciociltan, *The Mongols and the Black Sea Trade in the Thirteenth and Fourteenth Centuries*, Brill Publishers, Leiden 2012; Kate Fleet, *European and Islamic Trade in the Early Ottoman State: The Merchants of Genoa and Turkey*, Cambridge University Press, Cambridge 1999; A. T. Özcan, *Moğol-Rus İlişkileri (1223-1341)*, TTK Yay., Ankara 2017; A. Y. Yakubovski, *Altın Ordu'nun Çöküşü*, TTK Yay., Ankara 1992.

bir bölümünü kontrol altına alırlarken, daha önce önemli bir ticaret merkezi olan Bağdat yerini Tebriz'e bırakmıştır. Tebriz'in durumuna benzer şekilde değişen siyasi konjoktüre bağlı olarak Karadeniz'de Trabzon, Anadolu'da Sivas ve Konya, Küçük Ermenistan'da Ayas (Yumurtalık) yeni ticaret merkezleri olarak yerlerini almıştır.⁴⁵ Bu merkezler Latin tüccarlar tarafından rağbet görmüştür ve eski ticaret yollarının tüccarlar tarafından güvensiz bulunmasına rağmen, İskenderiye Latin tüccarlar tarafından yoğun bir şekilde ziyaret edilmeye devam etmiştir.⁴⁶ Ticaret yollarında meydana gelen ani değişim ile, Ayas Limanı Doğu menşeli malların satıldığı önemli bir ticaret merkezi haline gelmiş ve aynı zamanda da Akdeniz ve İç Asya arasında köprü görevi görmüştür. Ayas Limanı'nın stratejik önemini göz önünde bulundurarak ve Memlûkler'den gelebilecek olası bir tehdide karşı ülkesini koruyabilmek adına, Kilikya Ermeni Krallığı Moğollar ile ittifak kurmuştur. Stratejik ve ticari çıkarlar doğrultusunda kurulan Moğol-Ermeni ittifakı Papalık, Frenkler ve Kıbrıs Krallığı tarafından da desteklenmiştir.⁴⁷ Aslında, Doğuda kurulan Moğol-Hristiyan ittifakı 1260'lı yılların daha öncesine dayanmaktadır. Mesela, 1258-1259 yıllarında Kuzey Suriye'ye saldırı düzenleyen Moğollara Frenk şovalyeler ile Ermeniler de destek vermişti.⁴⁸

Bu siyasi birliktelik hiç şüphe yok ki Müslüman devletlere uygulanmak istenen ticaret yasakları için uygun bir zemin yaratabilirdi. Ancak, Moğol-Hristiyan ittifakının Müslüman dünyasına olası olumsuz siyasi ve ticari etkilerinin Memlûklerce yerinde ve zamanında alınan tedbirlerle bertaraf edildiğini söylemek mümkündür. Memlûk Sultanı Baybars'ın Moğol-Hristiyan tehdidine karşı izlediği politikanın iki temel amacı vardı. Birincisi, Doğuda İlhanlıların Suriye'ye yapacağı olası bir saldırıyı önlemek ve ikincisi ise, Memlûk topraklarına düzenlenebilecek olası bir Haçlı seferine karşı Papalık-Moğol ittifakını yıkmaktı. Bu doğrultuda Baybars 1265-1266 yılları arasında Kayserya (Caesarea), Arsuf, Hayfa, Safed (Şafad) ve Güney Lübnan'ı ele geçirerek Memlûk topraklarına yapılacak olası

⁴⁵ Robert Mackenzie, *Consuls and Communities: Social Organization and State Control in two Genoese Merchant Colonies. Tunis and Famagusta in the Late Thirteenth Century*, Unpublished Ph.D Thesis, University of Cambridge, Cambridge 1994, s. 173 ve 13. dipnot.

⁴⁶ Ashtor, *Levant Trade*, s. 3-20.

⁴⁷ D. Jacoby, "The Economy of the Armenian Kingdom of Cilicia: Some Neglected and Overlooked Aspects", C. Mutafian (ed.), *La Méditerranée des Arméniens: XIIIe-XVe siècle*, Paris 2014, s. 261-291; Richard, "The Mongols and the Franks", ss. 45-57.

⁴⁸ Christopher Tyerman, *God's War: A New History of the Crusades*, Harvard University Press, Cambridge-Massachusetts 2006, s. 806; David Morgan, *The Mongols*, Oxford: Blackwell Publishing 2007, s. 133-138; Peter Edbury, *The Kingdom of Cyprus and the Crusades 1191-1374*, Cambridge University Press, Cambridge 1991, s. 93.

bir saldırıyı önledi.⁴⁹ Aynı yıl içinde Baybars, Kilikya Ermeni Krallığı'nın önemli ticaret şehirleri olan Sis (Kozan), Mamistra (Yakapınar), Ayas ve Tarsus'a ganimet amaçlı askeri seferler düzenlemiştir.⁵⁰ Kilikya Ermeni Krallığı'ndaki önemli ticaret merkezlerini feth edebilecek güce sahipken sadece talan edip geri çekilmesi tamamen stratejik bir hamleydi. Bu sayede Baybars, ticaretin yoğunlaştığı Kilikya limanlarını Hristiyan kontrolünde bırakarak Ayas limanı üzerinden Memlûk topraklarına aktarılan malların sürekliliğini sağlamış ve Latinler için askeri anlamda önemli olan noktaları alarak olası bir saldırı hazırlığını da bertaraf etmiştir. Sultan Baybars, Doğu'da Hristiyanların kontrolünde bulunan stratejik bölgelere seferler düzenlerken, Batı ile diplomatik ilişkilerini de yüksek seviyede tutmayı başarmıştır. 1261 yılında Sicilya'yı yöneten Hohenstaufen Hanedenliği ve Bizans imparatoru Michael VIII Palaiologos ile kurmuş olduğu yakın ilişkiler ile olası bir Papalık tehdidine karşı da bir bariyer oluşturmuş oluyordu.⁵¹ Kayıtlardan anlaşıldığı üzere, bu dönemde Memlûk topraklarına ithal edilen tahılın önemli bir kısmı Sicilya'dan karşılanıyordu. Constantinopolis ise, Karadeniz'den Cenevizli tüccarlar tarafından satın alınan kölelerin Doğu'ya aktarılmasında transit görevi görüyordu. Böylelikle, Memlûk Sultanlığına yüklü miktarlarda mal sevkiyatı yapan büyük tüccar grupları Sicilya ve İstanbul limanlarını kullanarak yakalanma şanslarını en aza indirgemiş oluyordular.⁵²

Sultan Baybars'ın 1268 yılında, Haçlıların kontrolünde bulunan Antakya, Yafa (Jaffa) ve Kalaat-il Sakaf (Beaufort) kalesini feth etmesi ve 1271 yılında Hospitalye (Hospitaliers) Şovalyeleri'ne ait Şovalyeler Kalesi'nin (Crac des Chevaliers) ve Töton (Teutonic) Şovalyeleri'ne ait Monfort Kalesi'nin ele geçirilmesi ile Latinler, Doğu'da büyük bir güç kaybına uğrar.⁵³ Bilindiği üzere, Orta Doğu'da Haçlılara ait stratejik bölgelerin fethinden sonra Sultan Baybars'ın 1271 yılında Kıbrıs'a düzenlediği sefer başarısız olmuş ve Kıbrıs Kralı Hugh III ile 1272 yılında imzalanan barış antlaşmasından sonra, kısa bir süreliğine de olsa,

⁴⁹ Humpreys, "Ayyubids, Mamluks, and the Latin East" s. 13-14.

⁵⁰ Sirarpie Der Nersessian, "The Kingdom of Cilician Armenia", K. M. Setton (ed.) *A History of the Crusades*, vol. 2, Philadelphia 1962, s. 654-655.

⁵¹ Humpreys, a.g.m., s. 14-15.

⁵² Bu dönemde, Sicilya'dan Mısır'a yapılan tahıl ithalatı için bkz. Eliyahu Ashtor, "The wheat supply of the Mamluk Kingdom", *East-West Trade in the Medieval Mediterranean*, London 1986, s. 283-295. XIII. ve XV. yüzyıllar arasında Karadeniz'deki köle ticaretini elinde bulunduran Cenevizli tüccarların aktivite için bkz. Michele Balard, "Gènes dans l'histoire économique de la mer Noire (XIIIe-XVe siècles)", *Bulgaria Pontica Medi Aevi*, 2, 1988, s. 86-127.

⁵³ Hadiselerle ilgili olarak bkz. Robert Irwin, *The Middle East in the Middle Ages: The Early Mamluk Sultanate 1250-1382*, Kent 1986, s. 47; Ashtor, *Levant Trade*, s. 56.

Memlûk devleti ve Latinler arasındaki ticari ilişkilerin devamlılığı sağlanmıştı.⁵⁴ Memlûk ordusunun ele geçirdiği stratejik bölgelerin Doğu-Batı ticaretine ne derece etki ettiğinin tam olarak bilinmesi kaynak yetersizliğinden dolayı maalesef mümkün değildir.⁵⁵

Benzer sorun, 1250-1270 yılları arasında Suriye, Mısır veya Küçük Ermenistan gibi Hristiyan tüccarlar tarafından ticari amaçlarla ziyaret edilen yerler için de geçerlidir. Nitekim bu bölgelere ilişkin mali tutanak ve noter kayıtlarının yokluğu, söz konusu döneme ilişkin ticari dinamikler hakkında yapılacak detaylı bir araştırmayı zorlaştırmaktadır. Bu olumsuzluk, 1274 yılından itibaren kayıt altına alınan noter belgeleri ile bir nebze ortadan kalkmaktadır. Nitekim bu belgelerde, Ayas (Yumurtalık) ve Akka (Acre) limanlarının Latin tüccarlar tarafından sık sık ziyaret edildiği görülür. 1274 yılında, Papa X. Gregory önderliğinde toplanan ikinci Lyon Konsili tarafından Müslüman ülkeler ile ticaretin 6 yıllığına yasaklandığının duyurulmasına rağmen, Latin tüccarların Mısır ve Suriye ile yoğun şekilde ticaret yaptıkları görülmektedir.⁵⁶ Nitekim 1274 ve 1279 yılları arasında, Ayas (Yumurtalık) limanında kaydedilmiş noter belgeleri ticareti yasak olan demir ve kerestenin Latin tüccarlar tarafından Mısır'a taşındığını göstermektedir. Bu yıllarda, Yumurtalık limanında kayıt altına alınan 6 ayrı belgede, Hristiyan tüccarlar tarafından Mısır'a götürülmek üzere yola çıkmış 1025 adet mertek ve 600 adet kalasa rastlanılmaktadır.⁵⁷ 1274 yılında kayıt altına alınan bir diğer belgede ise, Pisalı olduğu anlaşılan bir tüccar Ayas (Yumurtalık) limanından Dimyat limanına toplamda 35-40 kantar demir taşıyacağını beyan etmiştir. Aynı şekilde, 1277 yılına ait belgede de en az 40 kantar demirin Levant kıyılarında bir limana götürüleceği belirtilmektedir.⁵⁸ 1274-1279 yılları arasında Ayas (Yumurtalık) limanında kayda alınan daha başkaları, Dimyat ve İskenderiye'nin Latin tüccarlar tarafından sıklıkla ziyaret edildiğini göstermektedir. Aynı şekilde, 1288 yılında Marsilya'da kaydedilen noter belgeleri incelendiği zaman, İskenderiye ve Akka'ya Latin tüccarlar tarafından demir taşındığı açıkça görülmektedir.⁵⁹ Özellikle, noter Federico Piazzalunga'nın Ayas (Yumurtalık) limanında kayda aldığı belgelerde

⁵⁴ Memlûk-Kıbrıs ilişkileri için bkz. Fatih Y. Ayaz, *Memlûk-Kıbrıs İlişkileri: Kıbrıs'ta İlk Türk Hâkimiyeti*, TTK Yay., Ankara 2016.

⁵⁵ Edbury, *a.g.e.*, s. 92.

⁵⁶ Menache, *a.g.m.*, s. 245.

⁵⁷ Laura Balletto (ed.), *Notai Genovesi in Oltremare. Atti Rogati a Laiazzo da Federico di Piazzalunga (1274) e Pietro di Bargone (1277, 1279)*, (Collana stroica di fonti e studi, diretta da G. Pistorino, 53), (Genova, 1989), no. 32, 61, 86 (Federico di Piazzalunga: 1274) ve 39, 64 (Pietro di Bargone: 1277, 1279).

⁵⁸ Balletto, *a.g.e.*, no. 33 (Federico di Piazzalunga: 1274) ve no. 35 (Pietro di Bargone: 1277).

⁵⁹ Blancard, *a.g.e.*, vol. 2, s. 436, no. 51, 52.

Mısır'a satılan malların cinsi ve miktarının açıkça belirtilmesi Kilikya Ermeni Krallığında Müslümanlara satılan mallar konusunda bir yaptırım mekanizmasının olmadığını göstermektedir. Bu durum, büyük ihtimalle 1266 yılında Sultan Baybars ve Kral I. Hetum arasında yapılan antlaşmadan kaynaklanmaktadır. Ibn al-'Ibri'ne göre (1226-1286) Sultan Baybars 1266 yılında fethettiği şehirleri Ermeni Krallığı'na geri vermek için Müslüman tüccarların Kilikya topraklarında özgürce ticaret yapabilmesi şartını koşmuş ve bu istek Kral I. Hetum tarafından kabul edilmişti.⁶⁰

XIII. yüzyılın sonlarındaki Müslümanlar ile Latinler arasındaki ticari ilişkilere ışık tutan bir diğer önemli belge grubu, 1281-1290 yılları arasında Cenevizli noterler tarafından Pera ve Kefe (Caffa) limanlarında kayıt altına alınan noter defterleridir. Bu kayıtlar, Batılı tüccarların Memlûk topraklarındaki ticari faaliyetlerinin yanı sıra, Müslüman ticaret erbabı hakkında da önemli bilgiler sunmaktadır. 22 Mayıs 1289'da, Kefe'de kaydedilen bir belgede, Muhammed isimli Müslüman ile Janutius isimli bir Hristiyan tüccar, Canzilotto Corniglia isimli bir kimseden 14,000 akçe (asper) değerinde cinsi belirtilmemiş mal aldıktan sonra 15 gün içerisinde borçlarını geri ödemeyi taahhüt ederler.⁶¹ Aralık 1289 tarihli bir diğer belgede, Müslüman oldukları açıkça belirtilen Fatma ve Ali isimli karı-koca, Mikail isimli bir tüccardan 1290 yılının Nisan ayına kadar ödemek şartı ile kumaş satın almışlardır. Ödemede çıkabilecek herhangi bir aksamaya karşılık Fatma ve Ali Kefe'de bulunan evlerini teminat göstermişlerdir.⁶² Müslüman tüccarlar Kefe'den aldıkları malları Cenevizli tüccarlardan kiraladıkları gemiler ile taşımaktaydılar. 2 Mayıs 1290 tarihinde, Simone Bragetta isimli Cenevizli, İbrahim ve İsmail isimli Müslüman tüccarlara Kuban bölgesinden balık yükleyip Samsun'a taşımaları için 'Saint Donato' isimli gemisini kiralamıştır. 7 Mayıs 1290 tarihinde, Giovanni Piccamiglio ve Giovanni Marca isimli kimseler, Osman ve ortağı İbrahim Saadu'd Din isimli Müslümanlara yine Kuban bölgesinden balık yükleyip Trabzona götürmeleri için 'Saint Antonio' isimli gemilerini kiralamışlardır.⁶³

⁶⁰ Ibn al-'Ibri, *Tārīkh Mukhtaşar al-duval*, Antoine Salhani (ed.), 1958, s. 285. Türkçe çevirisi için bkz. Ebü'l-Ferec İbnü'l-'Ibri, *Tārīh-u Muhtasari'd-Düvel*, çev. M. Şerafettin Yaltkaya, İstanbul: İstanbul Maarif Vekâleti Yayını, 1941/Tıpkıbasım TTK Yay., Ankara 2011; Baletto, *a.g.e.*, no. 27, 32, 49, 50, 59, 60, 87, 91, 94, 97, 106 (Federico di Piazzalunga: 1274).

⁶¹ Gheorghe Brătianu, *Actes des notaires génois de Pera et de Caffa, de la fin du treizième siècle: (1281-1290)*, Académie Roumaine, Études et Recherches II, Bucharest 1927, s. 198, no: CLXXXIX.

⁶² Michel Balard, *Genes et l'outre-mer I: Les actes de Caffa du notaire Lamberto di Sambuceto (1289-1290)*, Paris-The Hague: Mouton 1973, s. 151, no. 389.

⁶³ Brătianu, *a.g.e.*, s. 279, 283, no. CCCVI, CCCXII.

Pera ve Kefe'de kayıt altına alınan noter defterleri, buradaki Latin tüccarların halen sık sık Mısır ve Suriye'yi ziyaret ettiklerini göstermektedir.⁶⁴ Ayrıca birçok belge Latin tüccarların Samsun, Sivas, İzmir, Sinop, Trabzon, Kırım, Kıbrıs, Tebriz ve Tana (Azak) gibi Karadeniz'den Akdeniz'e uzanan sahil boyunca bulunan limanlara sıklıkla uğradıklarını göstermektedir.⁶⁵ Genel olarak, XIII. yüzyıldaki siyasi istikrarsızlıklara ve Papalık yasaklarına rağmen Müslüman ve Hristiyan tüccarların işbirliği yapmaya devam ettikleri ve zaman zaman da din ayrımı gözetmeksizin birbirlerine vekillik ettikleri görülmektedir.

3. Müslümanların Akka'yı Fethi (1291) ve XIV. Yüzyılda Doğu-Batı Arasındaki Ticari İlişkiler

Haçlıların Levant bölgesindeki en önemli kalesi olan Akka'nın 1291'de Memlûkler tarafından zapt edilmesi ile Doğu Akdeniz'de siyasi ve ekonomik anlamda yeni bir dönem başlıyordu. Bu aynı zamanda ticari ilişkiler için de geçerliydi. Akka şehrinin Müslümanlarca fethinden hemen sonra, Papa IV. Nicholas öncülüğünde Memlûkler ve Müslümanlara karşı alınan ticaret yasakları XIV. yüzyıl boyunca devam etmiştir. Bu karara misilleme olarak, Memlûk Sultanı da Hristiyan tüccarların doğrudan ticari amaçlarla Memlûk limanlarını ziyaret etmesini yasaklamıştı.⁶⁶ Batı ve Memlûk Sultanlığı arasında yaşanan siyasi çatışma, Doğu Akdeniz ticaret yollarının da değişmesine sebebiyet vermiştir. Aslında, Ayas ve Mağusa limanları Levant bölgesinde Latin tüccarların ticari faaliyetlerini güvenli bir şekilde yürütmeleri için tek seçenekleriydi. Memlûk ordusunun 1265 yılından itibaren Suriye'de yaptığı fetihlerle ve son olarak da Akka'nın düşmesi ile Hristiyanların Akdenizdeki en güçlü kalelerinden olan Kıbrıs Krallığı'na yoğun bir göç gerçekleşir.⁶⁷ Aynı şekilde, Akka'da evlerini ve mallarını kaybeden birçok soylu aile Kıbrıs Kralı'nın teşviki ile Mağusa'ya yerleşir. Bunlar arasında, Venedik'in soylu ailelerinden olan Brizi ailesi üyelerinin de olduğu noter kayıtlarınca sabittir.⁶⁸

⁶⁴ Brătianu, *a.g.e.*, no. 184, 185, 244, 257, 286; Balard, *a.g.e.*, no: 37, 47, 265, 286.

⁶⁵ Brătianu, *a.g.e.*, no. 23, 24, 35, 173, 174, 215, 216, 217, 220, 223, 225, 226, 230, 232, 235, 236, 265, 279, 290, 292, 293, 294, 298, 306, 316.

⁶⁶ Ashtor, *Levant Trade*, s. 17. Bu dönemde Latin tüccarların Doğu Akdeniz'deki hareket sahalarının kısıtlanması Anadolu ile olan ticaretin artmasına sebebiyet vermişti. Latin tüccarların Anadolu'daki ticari faaliyetleri ayrı bir çalışma konusu olduğundan dolayı bu makalede detaylı bir şekilde yer verilmemiştir.

⁶⁷ David Jacoby, "The Rise of a New Emporium in the Eastern Mediterranean: Famagusta in the Late Thirteenth Century", *Studies on the Crusader States and on Venetian Expansion*, Northampton 1989, s. 145-179.

⁶⁸ David Jacoby, "Refugees from Acre in Famagusta around 1300", *The Harbour of All This Sea and Realm: Crusader to Venetian Famagusta*, Central European University Press, Budapest 2014, s. 54.

Bu dönemde, Cenevizli, Pisalı ve Floransalı ailelerin de Mağusa şehrinde ikamet ettikleri ve ticaret yaptıkları bilinmektedir. Bunlar arasında aristokrat sınıftan gelen Spinola, Doria, de Mari, de Nigro, de Sexto, de Castro, Savone, Tartari, Grimaldi, Scozzi, ve Diani ailelerinin Müslüman topraklarındaki ticari faaliyetlerinin izini sürmek mümkündür. Buna ek olarak, Floransa'da ticaret ile de uğraşan ve en önemli bankacılık şirketlerinden olan Bardi ve Peruzzi şirketlerinin de Mağusa'da ofis ve temsilcilerinin olduğu bilinmektedir.⁶⁹

Doğu'da Hristiyan Batı'nın kontrolünde bulunan stratejik limanların sonuncusu olan Akka'nın Müslümanlar tarafından feth edilmesinden sonra, Katolik kilisesinin ilan ettiği kapsamlı ambargo, neredeyse tüm Batılı devletlerden destek görmüştü. Bu hususta, Cenevizliler Müslümanlar ile yapılacak her türlü ticareti yasaklarken, Venedik devleti savaş aleti yapımında kullanılacak ham madde ve köle ticaretini yasakladığını duyurur. Memlûk Devletine uygulanacak ekonomik ambargolar konusunda en somut adımlar Kıbrıs Kralı II. Henry tarafından atılmıştır. XIV. yüzyılda, Latin tüccarların yasadışı yollardan Suriye ve Mısıra mal götürmesini engellemek amacı ile, Kral II. Henry Akdeniz sularında sürekli olarak devriye gezmesi için bir kadirge filosunu görevlendirir.⁷⁰ Kral Henry'nin Memlûk Sultanlığı ile yapılacak olası bir ticareti önlemek amacı ile aldığı bu önlemlerin, kısmen de olsa başarılı olduğu görülmektedir. Mesela, 10 Haziran 1300 tarihinde, Iacobo Rogerio isimli şahıs yasadışı ticarete karıştığı gerekçesi ile 12 bezant ödemeye mahkum edilmiştir. 1301 yılında ise, Antonio ve Blancheto isimli tüccarlar gemileri ile yapacakları seyahatte yasak olan toprakları kesinlikle ziyaret etmeyecekleri konusunda söz verirler.⁷¹ Fakat bu yasak, soylu ailelere mensup olmayan tüccarları kontrol etmekte başarılı olmuş olsa da, aristokrat tüccar gruplar bu yasakları delmeyi başarmıştır.

XIV. yüzyıl noter kayıtları incelendiği zaman, Levant ticaretinin büyük oranda aristokrat ailelerin oluşturduğu tüccar grupların kontrolünde olduğu görülmektedir. Bu noktada, özellikle Venedik ve Cenevizli tüccarlara ayrı bir parantez açmak gerekmektedir. Floransalı bir iş adamı olan ve aynı zamanda da

⁶⁹ Bahsi geçen aristokrat ailelerin Doğu Akdeniz'deki ticari faaliyetleri için bkz. Seyit Özkutlu, *Medieval Famagusta: Socio-Economic and Socio-Cultural Dynamics (13th to 15th Centuries)*, Unpublished Ph.D Thesis, University of Birmingham, Birmingham 2015.

⁷⁰ Hadiseler için bkz. Edbury, *a.g.e.*, s. 103 ve 133.

⁷¹ "Actes passés à Famagouste de 1299 à 1301 par-devant le notaire génois Lamberto di Sambuceto", Cornelio Desimoni (ed.), *Archives de l'Orient Latin*, 2 vols., Paris 1884, no. 148; Notai Genovesi in Oltremare. Atti Rogati a Cipro da Lamberto di Sambuceto (6 luglio-27 ottobre 1301), Romeo Pavoni (ed.), *CSFS 32*, Ceneviz 1982, no. 9.

Bardi Şirketi üyesi olan Francesco Balducci Pegolotti'nin yazdığı 'Pratica della Mercatura' isimli eser incelendiğinde, Akdeniz ticaretinin Venedik ve Cenevizli tüccarların hegemonyasında olduğu görülmektedir. Bardi Şirketi adına, çeşitli dönemlerde Antwerp, Londra ve Kıbrıs'ta bulunan Francesco Pegolotti, Doğu ve Batı'da bulunan aktif liman şehirlerinde ithalatı ve ihracatı yapılan malları, ağırlık ve para birimlerini kayıt altına aldığı eserinde, farklı tüccar gruplarının hangi limanlarda ne kadar vergi ödediğini de belirtmektedir. Ona göre, XIV. yüzyılda Mağusa limanını ziyaret eden Katalan, Pisalı, Provensli, ve Anconalı tüccarlar %2 giriş ve çıkış vergisi öderken, Floransalı tüccarlar %4 vergi ödemekle yükümlüydü. Fakat, Venedik ve Cenevizli tüccarlar vergiden muaftı. İlginç bir şekilde, Pegolotti bu vergiden Floransalı Bardi ve Peruzzi şirketlerinin de muaf olduğunu belirtmektedir. Batılı tüccarların sıklıkla ziyaret ettiği Ayas (Yumurta) limanında ise, Venedik, Ceneviz ve Sicilyalı tüccarlar vergiden muaf tutulurken, Katalan ve Pisalı tüccarların %2, diğer tüccarların ise %4 vergi ödediği görülmektedir. Aynı şekilde, Ayas limanında Bardi şirketi vergiden muaf tutulurken, Peruzzi şirketinin %2 vergi ödemek zorunda olduğu da göze çarpan bir diğer noktadır.⁷²

XIII. yüzyılın başlarından itibaren, Venedik ve Ceneviz devletlerinin, Kıbrıs ve Kilikya Ermeni Krallıkları'nda elde etmiş oldukları imtiyazlar neticesinde kurmuş oldukları ticari bağlantılar, XIV. yüzyılda değişen Akdeniz ticaret yollarını kontrolleri altına almalarını sağlayan önemli faktörlerden birisiydi.⁷³ Bu dönemde, özellikle Cenevizli tüccarların, Doğu ile Batı arasındaki hububat ticaretini kontrol ettiği ve yüklü miktarlarda hububatın Tarsus ve Ayas limanlarına taşındığı görülmektedir.⁷⁴ Noter kayıtları incelendiği zaman, de Mari, Doria, Spinola, Castro ve Savone gibi güçlü ailelerin birbirleri ile iş birliği yaptığı göze çarpmaktadır. Örneğin, 1300 yılının Şubat ayında Mağusa şehrinde imzalanan bir belgede, Albaxius Doria isimli tüccar Salvinus Savone'den 10,530 Ermeni dirhemi⁷⁵ değerinde buğday aldığını ve bu parayı 8 gün içerisinde Ayas limanında

⁷² F. Balducci Pegolotti, *Pratica della Mercatura*, A. Evans (ed.), The Medieval Academy of America, Cambridge 1936, s. 60, 83 ve 84.

⁷³ Venedik ve Cenevizli tüccarların elde ettiği ticari imtiyazlar için bkz. Catherine Otten-Froux. "Les relations économiques entre Chypre et le royaume arménien de Cilicie d'après les actes notariés (1270-1320)", *L'Arménie et Byzance: Histoire et culture, Byzantina Sorbonensia*, 12, Paris 1996, ss. 157-179.

⁷⁴ Cenevizli tüccarların Kilikya Ermeni Krallığına yüklü miktarlarda hububat taşıması ile alakalı noter kayıtlarının detaylı analizi için bkz. Seyit Özkutlu, *Medieval Famagusta: Socio-Economic and Socio-Cultural Dynamics (13th to 15th Centuries)*, Unpublished Ph.D Thesis, University of Birmingham, Birmingham 2015; Ege bölgesindeki hububat ticareti için bkz. Serdar Çavuşdere, "Ege'de Türk-İtalyan Hububat Ticareti (13.-14. Yüzyıllar)", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. 28, sayı. 46, Ankara 2009, ss. 275-303.

⁷⁵ Bu dönemde; 1 Kıbrıs bezantı (white bezant) 3.5 Ermeni dirhemine eşittir. 1 Sarazen bezantı ise 10 Ermeni dirhemine eşittir. Bkz. Otten-Froux, *a.g.e.*, s. 164, dn. 29.

ödeyeceğini belirtmektedir. 1300 yılına ait bir diğer belgede ise, Pisalı Zelemelo isimli tüccar Oddo de Sexto'dan 1,515 bezant değerinde arpa aldığını beyan etmektedir. Yapılan antlaşmaya göre, söz konusu arpa sadece Ayas limanında satılacak ve elde edilen kazanç Albaxius Doria'nın gemisi ile tekrar Kıbrıs'a taşınacaktı.⁷⁶ Bu dönemde Doria ailesi dışında, Castro ve Savone ailelerinin de Küçük Ermenistan limanlarına yüklü miktarda hububat taşıdığı görülmektedir. Aynı yılın Şubat ayında, Francesco Bestagni isimli tüccar Salvinus Savone'den Kilikya Ermeni Krallığına taşınmak üzere 5,000 dirhem (100 salme)⁷⁷ değerinde buğday aldığını beyan etmektedir. Belgede, söz konusu buğdayın Branca Castro'nun gemisine yüklendiği ve Francesco'nun 5,000 dirhemi 13 gün içerisinde Ayas limanında geri ödeyeceği belirtilmektedir.⁷⁸ Francesco'nun borcunu Ayas limanında ödeyeceğini belirtmesi, aslında Savone ailesinin diğer üyelerinin de Ayas limanında aktif ticaret yaptığını göstermektedir. 1300 yılında kaydedilen kontratlarda öne çıkan bir diğer aile ise de Sexto ailesidir. Mesela Kasım ayında, Oddo de Sexto isimli tüccar Corrado Clavaro ile 954 bezant değerinde buğdayı Baf limanından Tarsus limanına taşıması konusunda anlaşır. 1301 yılında ise, Domenico Rapallo isimli şahıs Oddo de Sexto'ya ait 2,382 bezant değerindeki arpa ve buğdayı Ermenistan'da satmayı kabul eder.⁷⁹ 1302 yılına ait kayıtlarda da, Oddo de Sexto'nun düzenli olarak Tarsus ve Ayas limanlarına hububat gönderdiği görülmektedir.⁸⁰ Cenevizli tüccarlar tarafından yüklü miktarlarda Ayas limanına taşınan hububatın daha sonra Memlûk topraklarına aktarıldığı kuvvetle muhtemeldir. Örneğin, 31 Ekim 1300 yılında, Peruzzi şirketine bağlı Ianucius Bartholi ve Bardi şirketine bağlı Lipus Bonacuresi isimli tüccarların daha önce Ayas limanında buğday sattıkları gerekçesi ile Girit devlet otoritleri tarafından tutuklanmış ve gemilerinde bulunan buğdaylarına (17,386 salme) el konulmuştur. Belgede tutuklanma gerekçeleri hakkında detaylı bilgi verilmese de, Ayas limanında ticaret yapmanın yasal olduğu göz önünde bulundurulduğu

⁷⁶ Desimoni, *a.g.e.*, no. 64, 67.

⁷⁷ Salme: Hububat ağırlık birimi. 100 Salme buğday, Mağusa'da 760 moggia (mudd) ve Yumurtalık'ta (Ayas) 180 moggia'ya eşittir. 100 Sicilya Salme'si ise, 285 Kıbrıs moggia'sına, 200 Ermenistan moggia'sına, 165 İskenderiye ribebe'sine ve 161 Suriye moggia'sına eşittir. F. Pegolotti, *a.g.e.*, s. 113, 122, 166. Bazı tarihçilere göre 1 salme 150 kg'a denk gelmektedir. Angela Nuovo, *The Book Trade in the Italian Renaissance*, Brill Publishers, Leiden 2013, s. 267 ve dn. 17.

⁷⁸ Desimoni, *a.g.e.*, no. 37, 56.

⁷⁹ Notai genovesi in Oltremare. Atti rogati a Cipro da Lamberto di Sambuceto (3 luglio 1300 – 3 agosto 1301), Valeria Polonio (ed.), *CSFS 31*, Genoa 1981, no. 134, 378. Pavoni [32], *a.g.e.*, belge no. 10, 226, 227.

⁸⁰ Notai genovesi in Oltremare. Atti rogati a Cipro da Lamberto di Sambuceto (Gennaio – Agosto 1301), Romeo Pavoni (ed.), *CSFS 49*, Genoa 1987, no. 120, 138.

zaman, adı geçen tüccarların yüklü miktarda buğdayı Müslümanlara satarken yakalanmış olma ihtimali güçlenmektedir. Bu durum, Papalık tarafından ilan edilen ambargoların yasal yollardan nasıl bertaraf edildiğinin de göstergesidir.⁸¹

Özellikle Akka'nın kaybedilmesinden sonra, Akdeniz'de Hristiyanların kontrolünde bulunan limanlarda sıkı bir denetim mekanizması bulunmasına rağmen, Spinola, de Mari ve de Nigro gibi güçlü tüccar gruplarının ticaret yapacakları bölgeleri gizleme ihtiyacı duymadıkları gözlemlenmektedir. Mesela, 5 Eylül 1300 yılında Mağusa'da imzalanan antlaşmada, Filippo de Nigro isimli tüccar Suriye'de kendisine ait ticari mallar ile ilgilenmesi için Baldus Spinola'yı vekili olarak atadığını belirtmektedir. Aynı yıl, aslen Beyrutlu olan fakat Mağusa'da ikamet eden Yakub isimli şahıs, Suriye'de ticari yatırım yapmak amacıyla Pellegrinus Castello'dan 150 bezant ve Nicolaus de Mari'den de 100 bezant aldığını belirtmektedir.⁸² Kasım 1300 yılına ait bir diğer belge, bu dönemde yapılan ticari antlaşmalar ve ortaklıklar hakkında daha da ilginç bilgiler vermektedir. Bahsi geçen belgede, Baldus Spinola ve Filippo de Nigro kendilerine ait olan 'Gata' adındaki silahlı gemilerini Oberto ve Giovanni isimli şahıslara 4 aylığına kiraladıklarını fakat antlaşmanın imzalandığı tarihte geminin Suriye'de olduğu belirtilmektedir. 17 Eylül 1301 tarihinde ise, Guideto Spinola kendisine ait 'San Antonio' isimli gemiyi, İskenderiye ve Dimyat'a köle taşıması için Lanfranco isimli tüccara kiraladığını belirtmektedir.⁸³ Diğer taraftan, bu dönemde aristokrat tüccar grupları dışında bireysel olarak Suriye ve Mısır'dan mal satın alan Cenevizli tüccarların da ciddi yatırımlar yaptığı görülmektedir. Örneğin, 1301 yılında imzalanan belgede, Domezus Bonifaci isimli tüccar Nicolino Signago'ya Suriye'den mal alması için 2,766 bezant (≈ 691.5 Venedik dukatı)⁸⁴ verdiğini beyan etmektedir.⁸⁵ Kayıtlarda Cenevizli tüccarlara daha sık rastlansa da, bazı belgelerde Pisalı tüccarların da Doğu'dan yüklü miktarlarda mal satın aldığı görülmektedir. Bunlardan bir tanesi de Enrico de Spina isimli tüccardır. 8 Ekim tarihli kayıta, Enrico'nun Giovanni Leonus isimli şahsa Kilikya Ermeni Krallığı'ndan mal satın alması için 300 Sarazen bezantı verdiği belirtilmektedir.⁸⁶ Satın alınacak malın

⁸¹ Polonio [31], *a.g.e.*, no. 76.

⁸² Desimoni, *a.g.e.*, no. 83, 255. Doria, de Nigro ve Savona ailelerinin Suriye'yi sık sık ticari amaçlarla ziyaret ettiklerini kanıtlayan daha fazla belge için bkz. Polonio [31], *a.g.e.*, no. 78, 163, 174.

⁸³ Polonio [31], *a.g.e.*, no. 130; Pavoni [32], *a.g.e.*, no. 148.

⁸⁴ Bu dönemde, 1 Venedik dukatı 4 veya 5 Kıbrıs bezantına eşittir. Peter Spufford. *Handbook of Medieval Exchange*, London 1986, s. 289-299.

⁸⁵ Pavoni [32], *a.g.e.*, no. 25.

⁸⁶ Polonio [31], *a.g.e.*, no. 39, 49.

cinsi ve menşei belirtilmese de, kullanılan para biriminin Ermeni dirhemi yerine Sarazen bezantı olması malın nereden alınacağı ve kıymeti hakkında yeteri kadar bilgi vermektedir.

Latin tüccarlar tarafından Memlûk topraklarından Batı'ya ihraç edilen bir diğer ürün ise pamuktur. Bilindiği üzere, XIII. yüzyılda Batı'nın pamuk ihtiyacı Suriye, Mısır ve Kilikya Ermeni Krallığı'ndan ithal edilen pamuk ile karşılanmış ve XIV. yüzyılda Latin tüccarların pamuk satın almak için ziyaret ettiği bölgelere; Balıkesir, Ayasuluğ (Altologo), Alanya ve Antalya da eklenmişti. XII. ve XIII. yüzyıllarda, Suriye'nin Halep ve Hama gibi birinci sınıf pamuk üretilen şehirlerinin Latin tüccarlar tarafından sıklıkla ziyaret edildiği bilinmektedir. Pegolotti'ye göre, XIV. yüzyılda Halep ve Hama'dan sonra en kaliteli pamuğun üretildiği şehirler Korykos (Kızkalesi), Silifke ve Adana'dır.⁸⁷ Michel Balard, Kıbrıs'ta 1296 yılından 1310 yılına kadar kaydedilen noter defterlerini temel alarak, bu yıllar arasında Cenevizli tüccarların Kilikya Ermeni Krallığının Ayas ve Tarsus şehirlerinde yaptığı ticari yatırımların toplamını 600,275 bezant olarak hesaplamıştır. Michel Balard'a göre Kilikya Ermeni Krallığı, Latin tüccarlar tarafından sık sık ziyaret edilse de, aynı durum Suriye ve Mısır için geçerli değildir. Bunun başlıca sebebi de, Batı'nın Memlûk Sultanlığı'na karşı uygulamaya koyduğu ekonomik ambargoların etkili olması ve Kıbrıs Kralları'nın bu dönemde izlediği ekonomik politikaların Mağusa limanını Latin tüccarlar açısından mecburi istikamet haline getirmesidir.⁸⁸ Balard'ın ileri sürdüğü bu hipoteze temkinli yaklaşmakta fayda vardır. Zira, bu dönemde Mağusa limanı Doğu menşeli malların kolayca bulunabildiği bir yer olsa da, noter kayıtları dikkatle incelendiği zaman Latin tüccarların ambargolara rağmen Mısır ve Suriye'yi ziyaret ettikleri aşikardır. 21 Mayıs 1299 tarihinde Mağusa'da kayda alınan belgede, Arnaldo ve Guglielmo isimli tüccarlar, 'San Nicola' gemisinin sahibi olan Guglielmo Carato ile 40 çuval Halep pamuğunun Barcelona'ya taşınması için antlaşma imzalarlar. Ertesi gün, Simonino Rubeus isimli tüccar Babilano isimli kişiden 860 Sarazen bezantı değerinde kumaş satın alır ve ödemeyi de elinde bulunan 4 çuval Halep pamuğunu Ceneviz'de sattıktan sonra yapacağını belirtir.⁸⁹ Nisan 1301 yılındaki belgede ise Thomas Grassus

⁸⁷ Jong-Kuk Nam, "Le commerce du coton", s. 109-139; Eliyahu Ashtor, "The Venetian Cotton Trade in Syria in the Later Middle Ages", *Studies on the Levantine Trade in the Middle Ages*, London 1978, s. 677; Pegolotti, *a.g.e.*, s. 58.

⁸⁸ Michel Balard, "La place de Famagouste génoise dans le royaume des Lusignan (1374-1464)", C. Mutafian (ed.), *Les Lusignans et l'Outremer: Actes du Colloque Poitiers-Lusignan*, Poitiers 1993, s. 19-20.

⁸⁹ Notai genovesi in Oltremare. Atti rogati a Cipro da Lamberto di Sambuceto (11 ottobre 1296 – 23 giugno 1299), Michel Balard (ed.), *CSFS 39*, Genoa 1983, no. 109, 147, 150.

2,540 Sarazen bezantı değerinde pamuk ve şekeri İtalya'nın Venedik, Ancona ve Puglia şehirlerinde satması için Bellucus isimli kişiye verir.⁹⁰ Belgelerde belirtilen malın menşei ve para biriminden de anlaşılacağı üzere pamuğun Latin tüccarlar tarafından Suriye veya Mısır'dan Kıbrıs'a taşındığı aşıkardır. Hatta 21 Şubat 1301 tarihinde yapılan antlaşma, gemi sahiplerinin gemilerini kiraladıkları tüccarları Ermenistan limanlarını ziyaret etmeleri konusunda teşvik ettiğini göstermektedir. Aynı tarihte, Palmerius Panzone 'San Antonio' isimli gemisini Leonardo isimli kişiye Ceneviz'e pamuk taşınması için kiralar. Antlaşmaya göre, Leonardo pamuğu Ermenistan limanlarından yüklerse, gemiyi kiralama bedeli olarak Palmerius'a her bir kantar için 2 Sarazen bezant ödemesi gerekirken, eğer pamuk Mağusa limanından yüklenirse bu miktarın 6 Sarazen bezantı olacağı belirtilmektedir.⁹¹

1296-1301 yılları arasında, Mağusa'da kayıt altına alınan noter defterleri Latin tüccarların Suriye ve Mısır'daki faaliyetleri hakkında önemli ipuçları veriyor olsa da, 1304-1310 tarihleri arasında kaydedilen belgeler için aynısını söylemek mümkün değildir. 1304-1310 yılları arasında Lamberto Sambuceto ve Giovanni Rocha isimli noterler tarafından kayıt altına alınan belgeler malın cinsi, miktarı veya ticaret yapılacak bölge hakkında bilgi vermemektedir. Belgelerin büyük bir kısmında, yatırımcının ve malı satın alacak kişinin kişinin açık ismi ve paranın miktarı dışında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bu durum, açıkça ziyaret edilecek yerlerin ve malın cinsinin devlet otoritelerinden saklanmak istediğinin bir göstergesidir. Bilindiği üzere bu dönemde, Papa IX. Benedict (1303-1304) Ceneviz ve Pisa devletlerine gönderdiği mektupta, Müslümanların olduğu hiçbir yerde ticaret yapmamaları konusunda uyarılarda bulunmuş ve 1308 yılında bu yasak Papa V. Clement tarafından tekrar edilmiştir.⁹² Papa ve Kıbrıs Kralı'nın Doğu'ya uygulanan ambargoları arttırması, Latin tüccarların ticari faaliyetlerini gizlilik içerisinde yürütmüş olma ihtimallerini de arttırmaktadır. Bir diğer olasılık ise, bu dönemde Kıbrıs Kralı ve Ceneviz arasında dönem dönem vuku bulan siyasi gerginliklerin Cenevizli tüccarlar üzerinde oluşturmuş olduğu baskılardır. Kıbrıs Kralı II. Henry, Venedik ve Ceneviz arasında meydana gelen St. Sabas Savaş'ında (1256-1270) Venedik'in tarafını tutmuş ve bunun üzerine Ceneviz devleti Kıbrıs Kralı'nın 1288 yılında önerdiği ticaret antlaşmasını imzalamayı reddetmişti. 1293-1298 yılları arasında Venedik ve Ceneviz devletleri arasında meydana gelen Curzola Muharebesinde de Kral II. Henry'nin Venediği desteklemesi ile

⁹⁰ Polonio [31], *a.g.e.*, no. 323.

⁹¹ Polonio [31], *a.g.e.*, no. 237.

⁹² Stantchev, *a.g.e.*, s. 188-195.

Ceneviz ile ilişkilerin kopma noktasına geldiği bilinmektedir. 1298-1304 yılları arasında geçmişe nazaran ilişkiler normale dönmüş olsa da, 1305 yılında Kral Henry tüm Cenevizlilerin Kıbrıs'tan sınır dışı edilmesi emrini vermesi ile ilişkiler düzeltilemez bir hale gelir. Peter Edbury'e göre, Kıbrıs ve Ceneviz arasındaki diplomatik ilişkilerin en kötü olduğu dönem olan 1304-1310 yılları arasında, Müslümanlar ile ticaret yaptığı düşünülen Cenevizli tüccarlara ağır yaptırımlar uygulanıyordu.⁹³ Maalesef, 1310-1350 yılları arasında kaydedilmiş noter belgeleri günümüzde halen keşfedilememiştir. Bu döneme ait kilise kayıtları da bu konu ile alakalı sınırlı bilgi vermektedir. Örneğin 1315 yılında, Müslümanlar ile ticareti önlemek ve Akdeniz sularını gözetlemek için kadirga filosunun görevlendirilmiş ve 1320 yılında ise Papa XXII. John, Kıbrıs'ta ikamet eden bir grup tüccarı Memlük topraklarında ticaret yaptıkları gerekçesi ile afaroz etmiştir.⁹⁴ 1328-1340 yılları arasında ise Venedik devletinin görevlendirdiği ve sayıları 6 ile 10 arasında değişen gemi konvoyunun yılda bir kez Kıbrıs ve Kilikya Ermeni Krallığı limanlarına gelerek pamuk yüklediği bilinmektedir. 1344 yılına geldiği zaman ise bu sayının 11'e yükseldiği görülmektedir. Fakat, 1332 yılında Ayas limanının ve 1337 yılında ise başkent Kozan'ın (Sis) Müslümanlar tarafından feth edilmesi ile Kilikya Ermeni Krallığı, Latin tüccarlar için güvensiz bir yer haline gelmişti.⁹⁵ İlhanlı hükümdarı Ebu Said Bahadır'ın (1317-1335) ölümü ile birlikte Ortadoğu'daki siyasi kaos artmış ve Latin tüccarlar için önemli bir şehir olan Tebriz Hasan Kûçek'in (c. 1319-1343) kontrolüne geçerken, Irak ve Azerbaycan Hasan Büzurg (Büyük Hasan) (ö. 1356) tarafından yönetiliyordu. Bu dönemde Ortadoğu ticaret yollarının güvensiz hale gelmesinden dolayı, Venedik 1338 yılında ve Ceneviz ise 1340 yılında vatandaşlarının bu bölgeleri ziyaret etmesini kısa bir süreliğine yasakladığını duyurur.⁹⁶ Fakat bu döneme ait kaynakların yetersizliğinden dolayı,

⁹³ Edbury, *a.g.e.*, s. 111-133; Korykoslu Hayton, *Doğu Ülkeleri Tarihinin Altın Çağı*, çev. Altay T. Özcan, Selenge 2015.

⁹⁴ Nicholas Coureas, "Controlled Contacts: The Papacy, The Latin Church of Cyprus and Mamluk Egypt, 1250-1350", Vermeulen, U. ve Steenbergen, V.J. (eds.) *Egypt and Syria in the Fatimid, Ayyubid and Mamluk Eras*, IV, Leuven 2005, ss. 400-407; Mike Carr, "Crossing Boundaries in the Mediterranean: papal trade licences from the Registra supplicationum of Pope Clement VI (1342-52)", *Journal of Medieval History*, vol. 41, no. 1, Taylor and Francis, England 2015, ss. 107-129.

⁹⁵ Ashtor, *a.g.e.*, s. 54-55 ve Tablo II; Nicholas Coureas, "Lusignan Cyprus and Lesser Armenia: 1195-1375", *EKEE*, XXI, Nicosia 1995, s. 50; Robert Irwin, *The Middle East in the Middle Ages: The Early Mamluk Sultanate 1250-1382*, Southern Illinois University Press, Illinois 1986, s. 120-1.

⁹⁶ Ashtor, *a.g.e.*, s. 64. Bu dönemde yaşanan karışıklıklarla ilgili olarak ayrıca bkz. Bertold Spuler, *İran Moğolları: Siyaset, İdare ve Kültür, İlhanlılar Devri (1220-1350)*, çev. Cemal Köprülü, TTK Yay., Ankara 1957; Michael Hope, *Power, Politics, and Tradition in the Mongol Empire and the Ilkhanate of Iran*, Oxford University Press, Oxford 2016.

tüm bu siyasi ve diplomatik çalkantıların Doğu ve Batı arasındaki ticari dinamikler üzerinde genel olarak ne derece etkili olduğunu söylemek mümkün değildir.

XIV. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde ise siyasi dinamiklerin tamamen değiştiği görülmektedir. Anadolu Beyliklerini daha büyük bir tehlike olarak görmeye başlayan Batı, Papa VI. Clement'in önderliğinde Türklerle savaşması için Kıbrıs, Venedik, Ceneviz ve Rodos'tan oluşan bir Hristiyan birliği kurar. Bu dönemde, Akdeniz ve Ege'de Anadolu Beylikleri ile mücadele içine giren Batı'nın, 1344 yılından itibaren Memlûk Sultanlığı ile ticareti serbest bıraktığı görülmektedir. Papa IV. Clement (1342-1352) ve IV. Innocent (1352-1362) dönemlerinde, Venedik ve Ceneviz gemilerine Memlûk topraklarında ticaret yapabileceklerini belirten birçok lisansın günümüze kadar ulaştığı bilinmektedir. Stefan Stantchev, Papalık kayıtlarında 1344 yılından 1378 yılına kadar olan dönemde, 140 Venedik ve 37 Ceneviz gemisine Memlûk topraklarını serbestçe ziyaret edebileceklerini belirten toplamda 177 lisans olduğunu belirtmektedir.⁹⁷ Papalığın Müslümanlar ile ticareti serbest bırakmasından sonra Batılı devletlerin de tüm yasakları kaldırdığı bilinmektedir. Örneğin, Mallorca kralı II. James, 1346 yılında tüm vatandaşlarının Türklerle ticaret yapmamak şartı ile İskenderiye'yi ziyaret edebileceğini bildirir. Aynı şekilde, Kıbrıs kralı IV. Hugh da Mısır ile ticareti serbest bıraktığını ve Ege denizini Türklerden korumak için 4 tane kadırğa görevlendirdiğini belirtmektedir.⁹⁸ Bu dönemde, Memlûk Sultanlığına uygulanan ambargonun kaldırılmasını sebeplerinden bir tanesi de, Anadolu Beylikleri ile mücadele etmek için kurulan Hristiyan birliğine finansal açıdan destek olmaktı. Çünkü, Memlûk topraklarında yapılan ticaretten tüccarlar hem daha fazla kâr elde edebiliyorlardı, hem de bu şekilde Latin tüccarların Anadolu Beylikleri ile ticari bağlantı kurması engellenip Türklerin ekonomik anlamda zayıflamasına sebebiyet verilecekti. Hristiyan Batı'nın izlediği politikaların Latin tüccarların Anadoludaki ticari faaliyetlerini ne derecede etkilediği bilinmese de, XIV. yüzyılın ikinci yarısından sonra kayıt altına alınan mali raporlar ve noter kayıtları, ambargoların kaldırılmasından sonra Latin tüccarların Mısır ve Suriye'de yoğun şekilde ticaret yaptığını göstermektedir.⁹⁹

⁹⁷ Stantchev, *a.g.e.*, s. 242-246.

⁹⁸ Carr, "Crossing Boundaries", s. 107-129.

⁹⁹ Bu döneme ait mali raporlar ve noter kayıtları için bkz. Gênes et L'Outre-mer: actes notariés de Famagouste et d'autres localités du Proche-Orient (XIVe-XVe s.), (ed.) Michel Balard, Laura Balletto, and Chris Schabel, *Centre de Recherche Scientifique: Sources et Etudes de L'Histoire de Chypre, LXXII*, Nicosia 2013, s. 25 ve no. 1; s. 45-48 ve no. 5, 7; s. 69 ve no. 1; s. 118-25 ve no. 20, 26; Freddy Thiriet, *Délibérations des Assemblées Vénitiennes concernant la Romanie (1364-1463)*, vol. 2, Paris 1971; John Day, *Les douanes de Gênes, 1376-1377*, vol.

Sonuç

Batı merkezli tarihsel dönemlendirmeye göre Orta Çağ olarak adlandırılan zaman kesitinin bir çok karakteristiği vardır. Bu zaman dilimine ilişkin genel literatürün öne çıkarmakta olduğu dönemsel özelliklerden bir tanesi de Hristiyanlık-İslamiyet temelindeki ideolojik/siyasi ayrışmadır. Bunun genel olarak Orta Çağ tarihyazıcılığına yansıdığını söylemek mümkündür. Orta Çağ'da Doğu Akdeniz/ Yakın Doğu ticaretini konu edinen ve büyük ölçüde batılı tarihçilerce yapılan çalışmalarda, mesele genellikle 'Batılı devletlerin Doğu Akdeniz ticaretindeki üstünlüğü' kapsamında ele alınmaktadır. Dahası, Orta Çağ'da sözkonusu ideolojik ayrışmanın temsil edildiği siyasi/diplomatik ilişkilerin Müslüman Doğu ile Hristiyan Batı arasındaki ticari ilişkilere yön veren esas itici güç olduğu yerleşik bir kanı olagelmıştır.

Halbuki, bu çalışmanın dayandığı temel kaynaklar olan noter kayıtları dikkatlice incelendiğinde konuya ilişkin genel kabul görmüş savların sorgulanmaya açık olduğu ve yeni tarihsel kurgularla "Orta Çağ'da Müslüman Doğu ve Hristiyan Batı dünyasındaki ticari ilişkilerin" yeniden tanımlanabileceği ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda mevcut çalışma, arşiv kayıtları ışığında Doğu-Batı arasındaki ticaret hacmi ve Latin-Müslüman tüccar arasındaki sosyo-ekonomik dinamikleri tespit etmeye odaklanmıştır. Batılı tarihçiler tarafından, 'Batı'nın Doğu üzerindeki üstünlüğü' hipotezini desteklemek amacı ile atıfta bulunulan noter kayıtları, bu çalışmada kronolojik sıraya göre detaylı bir şekilde incelenmiş ve çeşitli tüccar gruplarının sosyo-ekonomik faaliyetleri ayrıntılı bir şekilde ortaya konmuştur. Konu ile alakalı arşiv kayıtları bütüncül ve objektif bir şekilde incelendiği zaman, Papalık tarafından uygulanan ekonomik ambargoların Batı dünyasında ideolojik olarak benimsenmesine rağmen uygulamada başarısız olduğu; 1162 yılından 1344 yılına kadar sistematik bir şekilde Müslüman Doğu'ya uygulanmaya çalışılan ekonomik ambargoların Doğu ve Batı arasındaki ticareti engelleyemediği görülmektedir. Mevcut yasaklara rağmen, XII. yüzyılda Doğu Akdeniz ticaretinin gelişmeye başlamasıyla birlikte Latin tüccarın Yakın Doğu'daki faaliyetlerini kontrol altına almak güçleşmiştir. Özellikle, Venedik ve Ceneviz devletlerinin XII. yüzyıldan itibaren Doğu menşeli malları ucuza ve daha kolay yoldan temin edebilmek için Doğu Akdeniz ticaretinde aktif rol alması ve Latin tüccarın bu mallardan yüksek gelir elde etmesi, uygulanmaya çalışılan ambargoların başarısız olmasında etkili olan en önemli faktörlerden biri olmuştur.

1, Paris 1963.

Noter kayıtlarından elde edilen veriler ışığında ulaşılabilen bir başka önemli sonuç ise; Müslüman tüccarın Doğu ve Batı limanlarında aktif olarak ticaret yaptığı ve bazı durumlarda da Latin tüccar ile işbirliği içerisinde olduğudur. Latin ve Müslüman tüccarın ticari ilişkilerinde birbirlerine olan alacak-vereceklerine teminat olarak ticari mal, senet veya bazı durumlarda ev koçanlarını ipotek olarak verdikleri görülmektedir. Bunun yanısıra, yasaklara rağmen Latin ve Müslüman tüccarın ortaklık kurarak mal alıp-sattığı, Latin tüccarın gemilerini ticaret yapmaları için Müslüman tüccara kiraladığı noter belgelerinde görülebilmektedir. Bu durum, Papalık tarafından uygulanan ekonomik ambargoların ideolojik olarak Batı dünyasında özellikle siyasal eliterde kabul görmüş olmasına rağmen, bunun Latin ve Müslüman tüccar arasındaki sosyo-ekonomik etkileşimi engelleyemediği görülmektedir.

Müslüman devletlerin, Batı için önemli olan liman şehirlerini ele geçirip, Latin tüccarın Mısır'a yönelmesini zorlayarak Papalık yasaklarına karşılık verdiği görülmektedir. Özellikle, Memlûk Devleti'nin Batılı devletlere karşı uyguladığı politikaların Papalık yasaklarının başarısız olmasındaki en büyük etken olduğu görülmektedir. Memlûk Sultanlarının, Batılı devletlere tanıdığı ticari imtiyazlar ve Latin tüccara kereste, demir ve köle karşılığında yüksek meblağlar ödemesi, ekonomik ambargoların tüccar tarafından delinmesine sebebiyet vermiştir. Arşiv kayıtlarının detaylı analizi, Batı'nın Doğu'dan ekonomik olarak üstün olduğu hipotezini geçersiz kıldığı gibi, Doğu ve Batı'nın ticari anlamda birbirine muhtaç olduğunu göstermektedir. Doğu mallarının Batı pazarında çokça aranıyor olması ve Batı pazarında bol miktarda bulunan demir ve kereste gibi ham maddelere Doğu'da ihtiyaç duyulması, Doğu-Batı ticaretinin bölgedeki siyasi istikrarsızlığa rağmen süreklilik göstermesini sağlamıştır.

KAYNAKLAR

Yayımlanmış Arşiv Kaynakları

- “*Actes passés à Famagouste de 1299 à 1301 par-devant le notaire génois Lamberto di Sambuceto*”, Archives de l’Orient Latin, (ed.) Desimoni, Cornelio, Paris 1884.
- Actes des notaires génois de Péra et de Caffa, de la fin du treizième siècle: (1281-1290)*, Bucharest: Académie Roumaine, Études et Recherches II, (ed.) Brătianu, Gheorghe, Bucharest 1927.
- Délibérations des Assemblées Vénitiennes concernant la Roumanie (1364-1463)*, vol. 2, (ed.) Thiriet, Freddy, Paris 1971.
- Documents inédits sur le commerce de Marseille au moyen âge, 2 vols.*, (ed.) Blancard, Louis, Marseille 1884–85.
- Documenti del commercio Veneziano nei secoli XI-XIII*, 2 vols., (ed.) della Rocca, Raimondo-Morozzo-Lombardo, Antonino, Torino 1940.
- Genes et Poutre-mer I: Les actes de Caffa du notaire Lamberto di Sambuceto (1289-1290)*, (ed.) Michel Balard, Paris-The Hague: Mouton 1973.
- Gènes et L’Ostre-mer: actes notariés de Famagouste et d’autres localités du Proche-Orient (XIVe-XVe s.)*, Centre de Recherche Scientifique: Sources et Etudes de L’Histoire de Chypre, LXXII, (ed.) Balard, Michel, Balletto, Laura ve Schabel, Chris, Nicosia 2013.
- Les douanes de Gènes, 1376-1377*, vol. 1, (ed.) John Day, Paris 1963.
- Notai genovesi in Oltremare. Atti rogati a Cipro da Lamberto di Sambuceto (3 luglio 1300 – 3 agosto 1301)*, CSFS 31, (ed.) Valeria Polonio, Genoa 1981.
- Notai Genovesi in Oltremare. Atti Rogati a Cipro da Lamberto di Sambuceto (6 luglio-27 ottobre 1301)*, CSFS 32, (ed.) Romeo Pavoni, Genoa 1982.
- Notai genovesi in Oltremare. Atti rogati a Cipro da Lamberto di Sambuceto (11 ottobre 1296 – 23 giugno 1299)*, CSFS 39, (ed.) Michel Balard, Genoa 1983.
- Notai genovesi in Oltremare. Atti rogati a Cipro da Lamberto di Sambuceto (Gennaio – Agosto 1301)*, CSFS 49, (ed.) Romeo Pavoni, Genoa 1987.
- Notai Genovesi in Oltremare. Atti Rogati a Laiazzo da Federico di Piazzalunga (1274) e Pietro di Bargone (1277, 1279)*, Collana stroica di fonti e studi, diretta da G. Pistarinoi, 53, (ed.) Laura Balletto, Genova 1989.
- Pegolotti, F. Balducci, *Pratica della Mercatura*, (ed.) A. Evans, Cambridge 1936.

Makaleler, Kitaplar ve Tezler

- Abulafia, David, "The End of Muslim Sicily", *Commerce and Conquest in the Mediterranean 1100-1500*, Great Yarmouth 1993, ss. 103-133.
- Amari, Michele, *I diplomi arabi del R. Archivio Fiorentino*, Floransa 1863.
- Amitai-Preiss, Reuven, *Mongols and Mamluks: The Mamluk-İlkhaniid War: 1260-1281*, Cambridge University Press, Cambridge 1995.
- Angold, Michael, *The Fourth Crusade: Event and Context*, Harlow, NY: Longman 2003.
- Ashtor, Eliyahu, "The Venetian Cotton Trade in Syria in the Later Middle Ages", *Studies on the Levantine Trade in the Middle Ages*, London 1978, ss. 675-715.
- _____, *Levant Trade in the Later Middle Ages*, Princeton University Press, New Jersey 1989.
- _____, "The wheat supply of the Mamluk Kingdom", *East-West Trade in the Medieval Mediterranean*, London 1986, ss. 283-295.
- Ayaz, Y. Fatih, *Memlük-Kıbrıs İlişkileri: Kıbrıs'ta İlk Türk Hâkimiyeti*, TTK Yay., Ankara 2016.
- Balard, Michel, "Gênes dans l'histoire économique de la mer Noire (XIIIe-XVe siècles)", *Bulgaria Pontica Medii Aevi*, 2, Sofia 1988, ss. 86-127.
- _____, *État et colonisation au Moyen-Âge et à la Renaissance*, La Manufacture, Lyon 1989.
- _____, "La place de Famagouste génoise dans le royaume des Lusignan (1374-1464)", (ed.) C. Mutaftian, *Les Lusignans et l'Outremer: Actes du Colloque Poitiers-Lusignan*, Poitiers 1993, ss. 16-27.
- Bozkurtoglu-Özcan, Özge, "Anonymus, Salâhaddin Eyyûbî ile Pisalıların Anlaşması", *Libri*, sy. IV, 2018, ss. 235-249.
- Cahen, Claude, *Orient et Occident au temps des Croisades*, Aubier 1983.
- Carr, Mike, "Crossing Boundaries in the Mediterranean: papal trade licences from the Registra supplicationum of Pope Clement VI (1342-52)", *Journal of Medieval History*, vol. 41, no. 1, Taylor and Francis, England 2015, ss. 107-129.
- Chiarelli, Leonard, *A History of Muslim Sicily*, Malta 2011.
- Ciociltan, Virgil, *The Mongols and the Black Sea Trade in the Thirteenth and Fourteenth Centuries*, Brill Publishers, Leiden 2012.

- Cocci, Alfredo, “Le projet de blocus naval des côtes égyptiennes dans le Liber secretorum Fidelium Crusis (1321c) de Marino Sanudo il Vecchio (1279c-1343)”, *La Méditerranée médiévale: perceptions et représentations*, (ed.) Hatem Akkari, Paris: 2002, ss. 171-88.
- Constable, R. Olivia, “Funduq, Fondaco and Khan in the Wake of Christian Commerce and Crusade”, *The Crusades from the Perspective of Byzantium and the Muslim World*, (ed.) Laiou, Angeliki-Mottahedeh, P. Roy, Dumbarton Oaks Papers, Washington D. C. 2001.
- Coureas, Nicolas, “Lusignan Cyprus and Lesser Armenia: 1195-1375”, *EKEE*, no. XXI, Nicosia 1995, ss. 33-71.
- _____, “Controlled Contacts: The Papacy, The Latin Church of Cyprus and Mamluk Egypt, 1250-1350”, Vermeulen, U. ve Steenbergen, V.J. (eds.) *Egypt and Syria in the Fatimid, Ayyubid and Mamluk Eras*, no. IV., Leuven 2005, ss. 395-408.
- Çavuşdere, Serdar, “Ege’de Türk-İtalyan Hububat Ticareti (13.-14. Yüzyıllar)”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. 28, sayı. 46, Ankara 2009, ss. 275-303.
- Der Nersessian, Sirarpie, “The Kingdom of Cilician Armenia”, K. M. Setton (ed.) *A History of the Crusades*, vol. 2, Philadelphia: 1962, ss. 630-659.
- Edbury, Peter, *The Kingdom of Cyprus and the Crusades 1191-1374*, Cambridge University Press, Cambridge 1991.
- Favreau-Lilie, Marie-Luise, *Die Italiener im Heiligen Land, vom ersten Kreuzzug bis zum Tode Heinrichs von Chompagne (1008-1197)*, Amsterdam 1989.
- Fleet, Kate, *European and Islamic Trade in the Early Ottoman State: The Merchants of Genoa and Turkey*, Cambridge University Press, Cambridge 1999.
- Gilchrist, John, “The Papacy and War Against the ‘Saracens’, 795-1216” , *The International History Review*, vol. 10, no. 2, Routledge, Philadelphia 1988, ss. 174-197.
- Harris, Jonathan, *Byzantium and the Crusades*, Bloomsbury, London 2014.
- Heyd, Wilhelm, *Histoire du commerce du Levant au moyen-âge, éd. française réfondue et considérablement augmentée par l’auteur, publiée sous le patronage de la Société de l’Orient latin*, (trans.) Furcy Raynaud, 2 vol., Leipzig 1936.
- Holt, M. Peter, “Mamluk-Frankish Diplomatic Relations in the Reign of Baybars (658-76/1260-77)”, *Nottingham Medieval Studies*, vol. 32, Brepols Publishers, Turnhout 1988, ss. 180-195.

- _____, “Mamluk-Frankish Diplomatic Relations in the Reign of Qalāwūn (678-89/1279-90)”, *Journal of Royal Asiatic Society*, vol. 121, no. 2, Cambridge 1989, ss. 278-289.
- Hope, Michael, *Power, Politics, and Tradition in the Mongol Empire and the İlkhānate of Iran*, Oxford University Press, Oxford 2016.
- Humphreys, R., Stephen, “Ayyubids, Mamluks and the Latin East in the Thirteenth Century” *Mamluk Studies Review*, vol. II, Chicago 1998, s. 1-17.
- Ibn, al-İbri, *Tārīkh Mukhtaşar al-duwal*, (ed.) Salhani, Antoine, Beyrut 1958.
- İbnü'l-İbri, Ebü'l-Ferec, Târih-u Muhtasari'd-Düvel, (çev.) M. Şerafettin Yaltkaya, İstanbul: İstanbul Maarif Vekâleti Yayını, 1941/Tıpkıbasım TTK Yay, Ankara 2011.
- Irwin, Robert, *The Middle East in the Middle Ages: The Early Mamluk Sultanate 1250-1382*, Southern Illinois University Press, Illinois 1986.
- Irwin, Robert, “The Rise of the Mamluks”, *The New Cambridge Medieval History*, vol. V., (ed.) David Abulafia, Cambridge University Press, Cambridge 2008, ss. 607-621.
- Jacoby, David, “The Rise of a New Emporium in the Eastern Mediterranean: Famagusta in the Late Thirteenth Century”, *Studies on the Crusader States and on Venetian Expansion*, Northampton: Variorum Reprints 1989, ss. 145-179.
- _____, “The Supply of War Materials to Egypt in the Crusader Period”, *Jerusalem Studies in Arabic and Islam*, vol. 25, Jerusalem 2001, ss. 102-132.
- _____, “Silk Economics and Cross-Cultural Artistic Interaction: Byzantium, the Muslim World, and the Christian West”, *Dumbarton Oaks Papers*, vol. 58, Washington D. C. 2004, ss. 197-240.
- _____, “Production et commerce de l'alun oriental en Méditerranée, XIe-XVe siècles”, *Le Alun de Méditerranée*, (ed.) P. Borgard, J. Brun ve M. Picon, Naples 2005, ss. 219-67.
- _____, *Travellers, Merchants and Settlers in the Eastern Mediterranean, 11th-14th Centuries* [Variorum Reprints], Aldershot 2014.
- _____, “The Economy of the Armenian Kingdom of Cilicia: Some Neglected and Overlooked Aspects”, (ed.) C. Mutafian, *La Méditerranée des Arméniens: XIIIe-XVe siècle*, Paris 2014, ss. 261-291.
- _____, “Refugees from Acre in Famagusta around 1300”, *The Harbour of All This Sea and Realm: Crusader to Venetian Famagusta*, Central European University Press, Budapest 2014, ss. 53-67.

- _____, *Medieval Trade in the Eastern Mediterranean and Beyond*, London: Routledge 2017.
- _____, “Western Commercial and Colonial Expansion in the Eastern Mediterranean and the Black Sea in the Late Middle Ages”, *Rapporti Mediterranei, Pratiche Documentarie, Presenze Veneziane: Le Reti Economiche E Culturali (XIV-XVI Secolo)*, G. Ortalli ve A. Sopracas (eds.), Venezia: 2017, ss. 3-49.
- “Kitāb al-Dja’rafiyya: Mappemonde du calife al-Ma’mūn reproduite par Fazārī (IIIe s.) rééditée et commentée par Zuhrī (VIe/XIIe s.)”, (ed.) Sadok H. Mohammad, *Bulletin d’Etudes Orientales*, vol. 21, (1968), ss. 7-312.
- Korobeinikov, Dimitri A., “Diplomatic Correspondence between Byzantium and the Mamluk Sultanate in the Fourteenth Century”, *Al-Masāq*, vol. 16, no. 1, *Taylor and Francis, Abingdon 2004*, ss. 53-74.
- Korykoslu Hayton. Doğu Ülkeleri Tarihinin Altın Çağı, (çev.) Altay T. Özcan, Selenge 2015.*
- Louise, B. Robbert, “Venice and the Crusades”, *A History of the Crusades*, N. P. Zacour (ed.), vol. V, University of Wisconsin Press, Madison 1985, ss. 379-451.
- Mackenzie, Robert, *Consuls and Communities: Social Organization and State Control in two Genoese Merchant Colonies. Tunis and Famagusta in the Late Thirteenth Century*, Unpublished Ph.D Thesis, University of Cambridge, Cambridge 1994.
- Mansouri, M. Tahar, “Les communautés marchandes occidentales dans L’espace mamlouk (XIIIe— XVe siècle),” Coloniser ou Moyen Age, Michael Balard ve Alain Ducellier (eds.), Paris 1995, ss. 89-114.*
- Mazzaoui, M. Fennell, *The Italian Cotton Industry in the Later Middle Ages 1100-1600*, Cambridge University Press, Cambridge 1981.
- Menache, Sophia, “Papal Attempts at a Commercial Boycott of the Muslims in the Crusader Period”, *The Journal of Ecclesiastical History*, vol. 63, no. 2, Cambridge University Press, Cambridge 2012, ss. 236-59.
- Metcalf, Alex, *The Muslims of Medieval Italy*, Edinburgh University Press, Edinburgh 2009.
- Morgan, David, *The Mongols*, Blackwell Publishing, Oxford 2007.
- Nam, Jong-Kuk, Le commerce du coton en Méditerranée à la fin du Moyen Age, Brill Publishers, Leiden-Boston 2007.*
- Nuovo, Angela, *The Book Trade in the Italian Renaissance*, Brill Publishers, Leiden 2013.

- Ortalli, Gerardo, "Venice and Papal Bans on Trade with the Levant: The Role of the Jurist", *Mediterranean Historical Review*, vol. 10, Taylor and Francis, London 1995, ss. 242-58.
- Otten-Froux, Catherine, "Les relations économiques entre Chypre et le royaume arménien de Cilicie d'après les actes notariés (1270-1320)", *L'Arménie et Byzance: Histoire et culture: Byzantina Sorbonensia 12*, Paris 1996, ss. 157-179.
- Ouerfelli, Mohamed, *Le Sucre: Production, commercialisation, et usages dans la Méditerranée médiévale*, Brill Publishers, Leiden-Boston 2008.
- Özcan, T. Altay, "XII. ve XIV. Yüzyıllarda Kütahya Şapının Dünya Ticaretindeki Yerine Dair", *Uluslararası Batı Anadolu Beylikleri Tarih, Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu III, (Kütahya 2014)*, TTK Yay., VIII. dizi, sy. 22, Ankara 2017, ss. 81-102.
- _____, *Moğol-Rus İlişkileri (1223-1341)*, TTK Yay., Ankara 2017.
- Özkutlu, Seyit, *Medieval Famagusta: Socio-Economic and Socio-Cultural Dynamics (13th to 15th Centuries)*, Unpublished Ph.D Thesis, University of Birmingham, Birmingham 2015.
- Phillips, Jonathan, *The Fourth Crusade and the sack of Constantinople*, New York: Viking 2004.
- Richard, Jean, "The Mongols and the Franks", *Journal of Asian History*, vol. 3, no. 1, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 1969, ss. 45-57.
- _____, "Le royaume de Chypre et l'embargo sur le commerce avec l'Égypte (fin XIIIe-début XIVE siècle)", *Académie des Inscriptions et Belles-Lettres*, vol. 128, no. 1, Paris 1984, ss. 120-134.
- Setton, M. Kenneth, *The Papacy and the Levant, 1204-1571*, 4 Vol., American Philosophical Society, Philadelphia 1976-78.
- Spufford, Peter, *Handbook of Medieval Exchange*, London 1986.
- Spuler, Bertold, *İran Moğolları: Siyaset, İdare ve Kültür, İlhanlılar Devri (1220-1350)*, (çev.) Cemal Köprülü, TTK Yay., Ankara 1957.
- Stantchev, Stefan, *Embargo: The Origins of an Idea and the Implications of a Policy in Europe and the Mediterranean, ca. 1100- ca. 1500*, Ph.D. Thesis, University of Michigan, Michigan 2009.
- Tyerman, Christopher, *God's War: A New History of the Crusades*, Harvard University Press, Cambridge-Massachusetts 2006.
- Yakubovski, Y. A., *Altın Ordu'nun Çöküşü*, TTK Yay., Ankara 1992.

